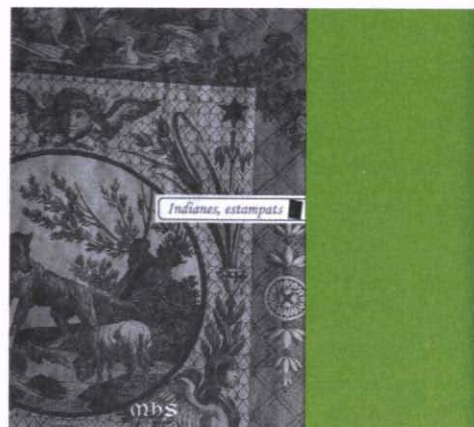

- *Eulàlia Morral i Romeu*
Indianes, estampats: Sabadell, agost de 2007, [Les col·leccions del Museu]
- *Gonzalo Ruiz Zapatero*
X. Carlús i Martín et al.,
Cabanes, sitges i tombes: el paratge de Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental) del 1300 al 500 aC
- *Gemma Rubí i Casals*
Manuel Marin,
Clientélisme et domination politique en Espagne. Catalogne à la fin du XIXème siècle
- *Joan Comasòlivas i Font*
Lluís Subirana,
Ramon Ribera Llobet: Sabadell, 1882-1957: obra sardanista
- *Roser Galí i Izard*
Daunis: 150 anys
- *Joan-Lluís Marfany*
Josep Ache,
Teatre Principal. Del Sabadell de les fàbriques al del futur
- *Eduard Masjuan Bracons*
Laura Vicente,
Teresa Claramunt: pionera del feminisme obrerista anarquista
- *Mària Amàlia Pradas Baena,*
Teresa Claramunt. La "virgen roja" barcelonesa
- *Josep Abad i Sentís*
Eduard Masjuan,
Medis obrers i innovació cultural a Sabadell (1900-1936). L'altra aventura de la ciutat industrial
- *Joan Comasòlivas i Font*
Josep Lluís Martín i Berbois,
La Lliga Regionalista de Sabadell o l'ocàs d'un partit, 1931-1945
- *Joan Comasòlivas i Font*
Josep Lluís Martín i Berbois,
Cartes en temps de guerra: epistolari entre Miquel Carreras i Costajussà i Joan Llonch Salas (1936-1938),
- *Núria Fortaner i Puig*
Sant Nicolau: 50 anys fent escola
- *Ton Creus*
Marisol Roig i Garay,
Nostra Llar: història d'una escola
- *M. Teresa Solé*
Xavier Rocas Gutiérrez,
"Marian Burguès: un terrisser de Sabadell a la Bisbal", Estudis del Baix Empordà

Indianes, estampats: Sabadell, agost de 2007, [Les col·leccions del Museu], Sabadell: Museu d'Història de Sabadell, 2007, 94 p.

Ha estat bona idea, per part del Museu d'Història de Sabadell, la de recuperar l'interès pel seu patrimoni tèxtil. I, per descomptat, és d'agrair que es vagin publicant monografies com la que ens ocupa, aparentment modesta però que aporta novetats interessants.

L'obra s'inicia amb un text breu de Roser Enrich ("Els teixits estampats del MHS") que és, de fet, una presentació genèrica dels fons tèxtils aplegats al Museu, fruit de diverses adquisicions. Molts dels teixits procedeixen de les mateixes mans que també en van donar o vendre als museus de Barcelona i de Terrassa, de manera que —tot i que aquí no s'esmenta— el fons de Sabadell té molts "germans i cosins" a prop.

El llibre segueix amb unes pàgines de Josep Benaül ("El rei cotó en el regne del drap, la indústria cotonera a Sabadell, 1783-1865", on amb el rigor i la claredat habituals ens presenta el sorgiment, esplendor i declivi d'una època i una matèria —el tissatge del cotó— relativament poc conegudes en una ciutat drapera com Sabadell que, en aquest camp, va ser en bona part tributària

d'empresaris barcelonins. Quan, per raons de preu, la producció es va desplaçar cap a altres llocs, els treballadors del cotó van trobar aixopluc en una draperia que iniciava el seu gran període d'expansió.

Amb "Els colorants i pigments per estampar", Maria Teresa Canals ens introdueix en el món del color i de manera didàctica ens porta a descobrir el paper que la recerca del color i de la seva solidesa han jugat en el coneixement científic i tècnic dels segles XVIII i XIX. Noms com Pau Canals —fabricant cotoner i estudiós de les plantes tintòries a finals del s. XVIII— o Francesc Carbonell —primer director de l'Escola Gratuïta de Química, a principis del XIX— són referències fonamentals en el desenvolupament de la indústria dels tints a casa nostra i en el seu domini per part dels estampadors. L'autora clou el seu text amb una breu ressenya del tintorer sabadellenc Joan Sallarès, del qual es conserva a l'AHS un llibre de receptes per al tint de llana datat l'any 1829.

Montserrat i Antoni Bargalló signen "L'empresa de les indies, base d'estampats, de confusions i d'avalots". Un text que té la virtut d'aportar una mirada a la base de l'estampat —allò que ningú mira, però que és fonamental per al resultat: la qualitat del teixit. Remarquem especialment el glossari

que relaciona el nom/noms del teixit amb la fibra utilitzada, la densitat de la tela, el fil —caps, torsió i gruix— i una breu descripció. L'anàlisi s'ha fet sobre els estampats del MHS, i és una llàstima que no s'hagi completat cada entrada amb una bona imatge on s'apreciés bé el teixit de cada una de les mostres.

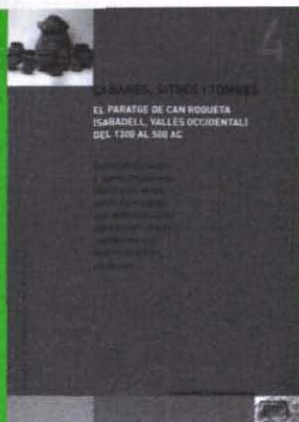
Rosa M. Martín titula el seu text "Indies i estampats", i fa un recorregut cronològic des de l'arribada a Europa dels primers teixits pintats procedents de l'Índia, a finals del segle XVI, fins a l'esplendor de les manufactures barcelonines, a finals del segle XVIII, i de les fàbriques del s. XIX al Maresme. L'autora remarca com a tret característic de Barcelona el fet que, a causa de les prohibicions d'importació de cotó manufacturat, la producció indiaire anés lligada al tissatge, manllevant mà d'obra a sectors ja consolidats com la seda o la llana. La disponibilitat del cotó americà també va potenciar el desenvolupament de la filatura.

"Comerç i consum d'estampats catalans", d'Assumpta Muset, tanca la primera part del llibre que ens ocupa, i ho fa de manera magistral, centrant l'atenció en un camp generalment poc estudiat i en canvi tan cabdal com és el comerç, en totes les seves facetes. A través del seu text descobrim com

antics traginers esdevenen negociants, i d'aquí, representants o banquers. A finals del segle XVIII ja hi ha personatges —com Ramon Nadal o els seus germans, de família agrícola— capaços d'establir-se a ciutats espanyoles o americanes per obrir-hi portes, vendre o, senzillament, fer el que ara se'n diria màrqueting. La col·laboració de Nadal amb el fabricant Francesc Ribas i la seva estratègia per "crear tendència" a partir dels personatges de l'alta societat no té desperdici, i ens mostra com allò de "posar l'accent en el consumidor" no és pas un invent recent, i que per a la indústria la capacitat d'adaptació, la versatilitat i la imaginació són tan necessàries com la tecnologia.

Clouen el llibre una bibliografia general i les fitxes de les 71 mostres tèxtils del fons del MHS, on serien d'agrair unes imatges més grans —al capdavall, les peces són les protagonistes!— i una estructura més clara de text i de referències de comparació.

Eulàlia Morral i Romeu

X. Carlús i Martín *et al.*,
*Cabanes, sitges i tombes: el paratge de
Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental)
del 1300 al 500 aC.*
Sabadell: Museu d'Història de Sabadell,
2007, 251 p. (Quaderns d'Arqueologia; 4)

Aquesta monografia recull un estudi general de les excavacions arqueològiques dutes a terme entre els anys 1989 i 2003 en el paratge de Can Roqueta (Sabadell) pel que fa al registre del Bronze Final i la Primera Edat del Ferro (1300-500 aC). Les intervencions, en una àrea amb una forta pressió de creixement urbà i industrial, han permès acumular molta informació sobre les comunitats que van viure en aquest sector de la zona central de la depressió catalana. Bàsicament, el registre recuperat ens informa sobre les ocupacions domèstiques, les àrees d'habitació que han lliurat els diversos tipus d'estructures: cabanes amb fons excavats, estructures simplement ensostrades amb posts, cisternes, canalitzacions d'escolament, pous d'extracció d'argila, retallats sense funció aparent i sitges. I, en segon lloc, ens informa també sobre el món funerari, per mitjà de l'excavació de la gran necròpoli (Can Piteu-Can Roqueta) amb més d'un miler de tombes. La necròpoli, i de manera especial la ceràmica, va ser objecte de la tesi doctoral d'un dels

autors, llegida el 2005, i publicada parcialment l'any següent (López Cacheró 2006).

Podem afirmar que la història de les comunitats que van viure durant prop de vuit segles a Can Roqueta va girar al voltant del cementiri, autèntic punt focal en el paisatge per als grups del Bronze Final i la Primera Edat del Ferro. La necròpoli va ser la referència en el paisatge de petites comunitats que van viure de manera dispersa i descentralitzada en el paratge, amb una certa mobilitat i que s'assentaven generant diverses ocupacions de poca entitat amb cabanes de materials peribles, sitges i altres estructures excavades en el sòl. Poques cabanes s'han pogut recuperar en bon estat, però sí les suficients per tenir clara la idea que eren petites banquetes o sòcols, pous d'emmagatzematge i una coberta amb dues aigües amb dos posts interiors. Les sitges per a l'emmagatzematge del gra s'han estudiat bé quant a les capacitats, i se'n reconeixen de dues mides: les petites o de mida familiar i les grans que permetien emmagatzematges per damunt de l'autoconsum; totes elles es devien trobar en les proximitats de les cabanes, a jutjar per alguns reblliments d'amortització. El model difereix de l'existent a les planes occidentals de Catalunya on predominen els poblats en alt amb arqui-

tectura de més entitat en pedra i tova i s'assembla més al que es coneix cap al nord, a l'Empordà o a les terres tarraconenses, al sud.

Dels estudis monogràfics de materials arqueològics, destacaria el de X. Clop sobre les fàbriques de les ceràmiques, el d'A. Palomo sobre els materials lítics i el de C. Rovira sobre els fabricats metàl·lics.

La necròpoli es presenta d'una forma molt general —ja he assenyalat els estudis previs als quals encara caldria afegir d'altres recollits a la bibliografia— i és molt important perquè és el cementiri d'incineració excavat més gran de tot el nord-est peninsular. Són 1.058 tombes, de les quals aquí se n'estudien 729 (incloses altres estructures), i el 55 % pertanyen al Bronze Final i el 23 % a la Primera Edat del Ferro (la resta són indeterminables cronològicament). Els enterraments han llançat més de dos mil recipients ceràmics i més de cinc-centes peces metàl·liques, bàsicament de bronze i ferro. Un dels aspectes de més interès és l'evidència de possibles ofrenes o visites a les tombes. Una qüestió que ja té precedents en cementiris de l'àrea occidental catalana i va guanyant suport en les necròpolis del Llenguadoc amb noves dades sobre la importància de les cerimònies commemoratives en els recintes cementerials (Mazière 2007,

p. 139 i 147), i és en definitiva una manera de concebre les tombes no només com a dipòsits funeraris sinó també com a llocs de memòria de les comunitats protohistòriques (RUIZ ZAPATERO, 2007).

Les ocupacions domèstiques i la seqüència cronocultural del cementeri permeten establir cinc fases: 1) al voltant de 1300-1000 aC, amb petits nuclis de cabanes i sitges que formen granges o alqueries; dues tombes aïllades de tipologia d'aquest període són interessants perquè podrien provar, com he suggerit en alguns treballs (Ruiz Zapatero 2004), que la dèbil demografia dels primers grups incineradors no hauria generat grans conjunts d'enterraments i el seu no reconeixement no seria, doncs, sinònim del fet que el ritual no s'emprés ja en aquestes etapes inicials del Bronze Final; 2) al voltant de 1000-750 aC, es comença a utilitzar la necròpoli de Can Piteu-Can Roqueta i els grups continuen vivint en petites granges disseminades pel territori. Els grups familiars són autàrquics i les asimetries en els aixovars funeraris no són grans, fet que suggereix algunes diferències d'estatus tot i que és molt difícil definir l'esfera personal dels individus; 3) entre 750-700 aC, sembla representar un moment de transició cap a la que serà l'Edat del Ferro. Alguns dels nuclis d'habitació anteriors

es consoliden i d'altres s'abandonen. Però en els aixovars funeraris trobem alguns canvis significatius: nous tipus ceràmics, amb un vas d'acompanyament, les primeres fibules de pivot i, en els conjunts més tardans d'aquesta fase, els ganivets de ferro i les primeres fibules de doble resort mostren els primers contactes colonials mediterranis en aquesta regió; 4) cap al segle VII aC, suposa un procés de molt probable creixement demogràfic, els grups intensifiquen la producció agrària com semblen indicar les sitges de capacitat una mica superior a les d'etapes prèvies i els equips funeraris denoten una separació social creixent amb tombes complexes de grans dimensions i molts vasos d'acompanyament que inclouen material a torn de filiació fenícia i molts ganivets i fibules de nous tipus, serpentiformes i de resort bilateral fabricades en ferro. L'aparició del cavall com a muntura està relacionada amb aquests canvis. En tot cas, com també passa al Lenguadoc (Mazière 2007, p. 145), sembla que preval una organització de tipus comunitari en la qual unes famílies tenen més influència i estatus però dins del límit estricte de la comunitat; i 5) al voltant del segle VI aC, en el sector Can Roqueta II amb materials que dibuixen un horitzó paleoibèric. En tot cas, el gran cementiri va ser abandonat en el primer quart d'a-

questa centúria, tot i que el rebliment d'algunes sitges reveli encara una continuïtat poblacional. Els temps estaven canviant i el gran cicle del Bronze Final i la Primera Edat del Ferro tocava a la seva fi. La nova societat ibèrica portarà noves i substancials transformacions i, sobretot, les terres catalanes s'obriran a contactes molt més amplis que els dels segles anteriors.

Els problemes derivats d'un estudi general sobre una documentació amplíssima són nombrosos, però un d'important és que obliga a seleccionar fortament els continguts i no permet fixar-se en els detalls o si més no fa difícil incloure'ls. Per exemple, de la necròpoli no s'inclou una planimetria amb totes les tombes numerades, o bé es parla d'alta o baixa densitat de tombes sense que se n'indiqui un valor concret (per exemple: el nombre de tombes per metre quadrat o alguna mena d'índex semblant). En canvi, sí que hi ha una interpretació de conjunt de les intervencions a Can Roqueta durant molts anys, cosa que desgraciadament no sempre passa quan es generen registres molt voluminosos. I sobretot es percep una coordinació real que ha establert quins han de ser els estàndards de les diferents col·laboracions. Fins al punt que gairebé no es nota l'escriptura de diverses mans.

Un dels aspectes més intrigants a Can Roqueta és el de les deposicions de cànids en posició anatòmica i sense indicis d'ús culinari a l'interior de les sitges. Sens dubte, es tracta de dipòsits intencionals amb una càrrega simbòlica que no es comenta (p. 67-68). Hi ha casos de sitges amb un animal i d'altres amb dos i fins i tot amb quatre gossos. Tot i que no es precisa, sembla que, encara que en algun context les restes de cànid es troben en l'estrat intermedi amb un rebliment per sobre de nivells horitzontals, en d'altres els animals es van disposar en el fons de la sitja o a prop del fons de la sitja. Crec que pot ser útil recordar els dipòsits similars de l'Edat del Ferro al sud de les Illes Britàniques, com ara els de Danebury. Els dipòsits de cànids complets en el fons de sitges han estat interpretats d'una manera suggestiva per Cunliffe (1992). Suggerim que una vegada buidades de gra les sitges i poc temps després s'hauria dut a terme la col·locació dels gossos. D'altra banda, l'excavació o condicionament de les sitges s'havia de fer en el temps que hi ha entre la recollida de la collita i la sembra següent. Sembla molt plausible que la seva preparació i posterior rebliment amb gra va poder ser un acte carregat de significació simbòlica o fins i tot religiosa si assumim que el gra, en emmagatzemar-se a les sitges, es con-

fiava d'alguna manera a cura de les divinitats ctòniques que controlaven la fertilitat i el món subterrani. En aquest context, els cànids serien ofrenes de propiciació per mantenir fora de perill el gra en els pous excavats a la terra. Valdria la pena, però, analitzar amb més detall les circumstàncies i contextos precisos de les sitges amb cànids a Can Roqueta. Com reconeix el mateix Cunliffe, és possible que aquesta explicació sigui essencialment especulativa, però hi ha un simbolisme de fons en la tradició indoeuropea sobre la importància del pou com un mitjà d'arribar a les divinitats ctòniques a les quals cal fer ofrenes propiciatòries. No s'ha reconegut pràcticament cap element o tret relacionat amb l'esfera ideològica o religiosa de les comunitats del lloc (fora del ritual funerari) i és possible que aquests cànids en sitges puguin ser un dels pocs elements projectius que han sobreviscut de les gents que van viure en el paratge de Can Roqueta. Un altre aspecte intrigant és el dels cadàvers humans descoberts a l'interior de les sitges, molt pocs, i alguns en connexió anatòmica. Aquestes inhumacions s'escapen del ritual generalitzat de la cremació i la seva explicació resulta inaprehensible més enllà d'acceptar que sens dubte devien ser individus estigmatitzats dins de la comunitat i que van rebre aquest

tractament *post mortem* per raons que se'ns escapen, tal vegada comportaments sancionats, malalties o problemes psíquics, o un altre tipus de qüestions que els van convertir en persones "especials". Els casos minoritaris de tractaments funeraris "atípics" a l'Edat del Ferro són relativament freqüents en el context europeu.

En general, és molt bona la documentació gràfica, tant de planimetries i seccions com de materials arqueològics i gràfics i diagrames; sobretot està molt bé la complementarietat entre fotografies i dibuixos per mostrar les tasques d'excavació. Són bones i originals les il·lustracions de reconstrucció escènica de F. Riart en uns magnífics despleables en color que compten amb quelcom inhabitual: detallats, llargs i ajustats peus de pàgina que comenten les làmines. Així es demostra el valor real que els autors concedeixen a aquest tipus de figures. És un detall molt encertat i que generalment se sol evitar en una monografia amb la falsa creença que això només és vàlid per a obres de divulgació.

La bibliografia de l'obra és prou àmplia, 240 referències, amb un fort pes dels títols regionals —com és absolutament lògic— i amb una presència més aviat dèbil de títols en altres idiomes. Entre aquests últims hi ha més incidèn-

cia del francès per raons òbvies de proximitat geogràfica i uns quants en anglès, gairebé tots relacionats amb els estudis analítics. Però no deixa de ser sorprenent l'alt nombre de referències inèdites, un total de 41, que són més del 17 % del total. Em sembla una xifra molt alta per a "literatura gris" (tesis, treballs de doctorat, informes per a l'administració i tècnics, etc.) que, seguint la màxima anglosaxona "No s'ha d'esmentar res que no sigui accessible per a l'investigador", no haurien de figurar a la bibliografia. I encara que no siguem tan sever, sí que obliga a reflexionar sobre la gran quantitat de "literatura gris" —i per tant pràcticament invisible— que generem en l'arqueologia contemporània. Alhora aquest fet és irreconciliable amb el principi que els esforços de recerca sempre han d'acabar en la publicació. O tal vegada caldria reflexionar sobre les formes i els canals de publicació, un cop haguem convingut, això sí, que tota recerca arqueològica només forma part de la comunitat científica sota la forma de publicació accessible. Aquest debat seria especialment pertinent en el cas de les excavacions de llargs terminis d'intervenció, com ho és la memòria que ens ocupa. En altres tradicions arqueològiques com ara la britànica, amb els informes Frere (1975) i Cunliffe (1983), això s'ha abordat, tot i que els resultats

siguin qüestionables. El cert és que projectes de llarga durada amb mesos o més ben dit anys de treball en el camp generen una documentació ingent que després xoca, primer, amb el problema del temps que cal per processar-ne el material i després amb el problema del format de publicació. En qualsevol cas, cal celebrar que un projecte com el de Can Roqueta ja compti amb un alt nombre de publicacions, al qual cal afegir aquesta memòria i altres treballs que sens dubte vindran darrere seu.

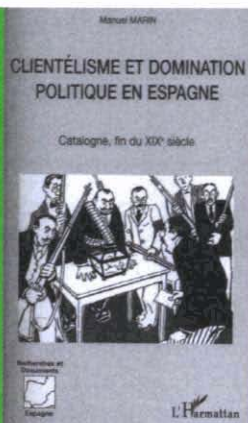
La monografia demostra la maduresa de l'arqueologia catalana de gestió en el capítol de la publicació, que en definitiva és l'objectiu últim i final de l'excavació arqueològica. I això és especialment important quan en algunes comunitats autònomes la publicació d'arqueologia de gestió sembla sinònim de documentar sense complicar-se la vida amb la interpretació i amb el maneig d'una extensa bibliografia especialitzada. Una cosa que sí que s'ha fet a Can Roqueta a causa de la combinació en el projecte de diversos arqueòlegs, en diferents institucions i empreses, que saben compartir l'essencial: ser arqueòlegs i fer recerca arqueològica. També demostra la capacitat d'institucions locals com ara el Museu d'Història de Sabadell per acollir, desenvolupar i promoure la recerca arqueològica i a més de gran qualitat. Els

treballs sobre Can Roqueta mereixen continuïtat i mitjans per seguir aquesta brillant trajectòria. L'estudi de materials i la publicació de resultats també necessiten finançament.

Referències:

- B. CUNLIFFE (1992). "Pits, preconceptions and propitiation in the British Iron Age", *Oxford Journal of Archaeology*, 11 (1), p. 69-83.
- F. J. LÓPEZ CACHERO (2006). *Aproximació a la societat durant el Bronze Final a la Primera Edat del Ferro: el cas de la necròpoli de Can Piteu-Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental, Barcelona)*, Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.
- F. MAZIÈRE (2007). "Les indigènes du Midi face à la mort. L'exemple du Languedoc occidental au VIIe siècle avant J.-C.", dins L. BARAY, P. BRUN, A. TESTART (dir.). *Pratiques funéraires et sociétés. Nouvelles approches en archéologie et en anthropologie sociale*, Dijon: Ed. Universitaire de Dijon, p. 133-154.
- G. RUIZ ZAPATERO (2004). "Casas y tumbas. Explorando la desigualdad social en el Bronce Final y Primera Edad del Hierro del NE de la Península Ibérica". *Mainake*, 26, p. 293-330.
- G. RUIZ ZAPATERO (2007). "Morir, enterrar y recordar. Las tierras navarras durante la Edad del Hierro". *La Tierra te sea leve. Arqueología de la muerte en Navarra*. Pamplona: Govern de Navarra, p. 97-113.

Gonzalo Ruiz Zapatero
 Departament de Prehistòria
 Universitat Complutense

Manuel Marin,
*Clientélisme et domination politique
en Espagne. Catalogne à la fin du XIXe
siècle.*
París: L'Harmattan, 2006.

Amb aquesta obra el professor Manuel Marin culmina una etapa de recerca sobre l'estudi de la dominació política exercida pel fabricant llaner i financer Pau Turull i Comadran al districte de Sabadell en l'època del sufragi censatari.¹ En aquest llibre, l'autor hi estudia la formació i reproducció d'una xarxa de poder caciquista que s'alimenta d'un capital simbòlic, en part heretat familiarment, que també era d'origen cultural i polític, proporcionat pel rol d'intermediari que el prohoms desenvolupava enfront dels poders públics en el marc polític i administratiu de la Restauració borbònica. Com l'autor reconeix, aquest fou un caciquisme urbà i industrial, arrelat a Sabadell i als municipis del seu districte; que com tot caciquisme revestia un caràcter marcadament personal, relacionat directament amb l'ascendent social de la família Turull i amb la seva immensa fortuna i el seu paper de creditor envers els altres notables locals. La seva preeminència política li venia donada, doncs, com a conseqüència de la seva posició social i econòmica. Era conside-

rat així el diputat natural, i es relacionava amb els seus protegits amb fortes dosis de paternalisme. Per tant, estem davant d'un cas paradigmàtic, magníficament ben descrit, de dominació política, bàsicament d'arrel personalista, que ha pogut ser ben estudiada, gràcies a la conservació d'un riquíssim arxiu familiar i patrimonial a l'Arxiu Històric de Sabadell, i que l'autor ha sabut explotar amb paciència i habilitat extraordinàries.

Fins aquí, no sembla que aquesta anàlisi del funcionament real del poder en un territori determinat pugui diferir de la que es podria realitzar en altres etapes de sufragi restringit com el llarg regnat d'Isabel II. Tampoc no dista gaire de les anàlisis efectuades sobre el poder polític desenvolupat per altres prohoms o grans famílies de l'Espanya de la Restauració, per bé que l'enfocament triat per Marin sí que és realment molt innovador en la nostra historiografia perquè tendeix a prioritzar el vessant cultural de la política.² Rellevant i molt benvingut, és així un estudi aprofundit d'una xarxa de dominació política, probablement l'única que s'ha pogut descriure i analitzar amb deteniment pel que fa a aquests anys a la Catalunya de la Restauració. En bona part de les ciutats catalanes, on no hi havia un gran prohoms del qual depen-

guessin els altres notables locals com succeïa amb els Turull de Sabadell, els Godó d'Igualada o els Sedó a Sant Feliu de Llobregat, esdevé molt més complicat apropar-nos a la realitat caciquista. Igualment, caldria comprovar també si allà on hi hagué continuïtat en l'exercici del poder local, com per exemple a Terrassa, a partir del moment en què es crea el bloc salista a l'entorn del fabricant Alfons Sala i Argemí, en quina mesura la conformació d'aquest moviment polític ja no té res a veure amb un cacicat com el que heretà Pau Turull a Sabadell.³

Al meu entendre, el cacicat de Pau Turull tindria més a veure amb el pasat immediat, amb la política pròpia dels notables, dels prohoms, del predomini de les relacions personals en les estructures de poder i de la patrimonialització elitista de la política. L'autor explica molt acuradament com, en les eleccions generals de 1884, Turull es va veure "obligat" a treballar de valent els comicis i en connivència permanent amb el comitè local i provincial del partit conservador, perquè el partit liberal no havia respectat el torn dinàstic d'alternança. La intensa mobilització electoral, inusual quan el cacic podia reproduir sense problemes la seva hegemonia i la podia legitimar, esdevé un tret nou en eleccions efectuades sota el

signe del sufragi censatari. No obstant això, no podem oblidar que la politització viscuda durant el Sexenni no havia estat gratuïta, una època en què Turull havia teixit bones relacions amb els republicans federals, la qual cosa li permeté obtenir el seu retraïment o recompensar-los quan li convenia. En les eleccions generals de 1879, Turull havia explotat l'animadversió existent entre possibilistes i federals, per tal de combatre amb eficàcia la candidatura defensada pels liberals fusionistes, aliats amb els primers. Ara bé, hem de tenir en compte que en el conjunt de l'Espanya de la Restauració, sobretot durant els primers anys, almenys fins a la recuperació del sufragi universal masculí l'any 1890, eleccions mobilitzades i fortament competitives no eren gaire freqüents.

De tota manera, són aquests anys els que electoralment coneixem menys, sobretot a Catalunya, i els que més sorpreses ens poden deparar. Amb una anàlisi acurada podríem comprovar com segurament la variabilitat era la nota predominant, que cada elecció constituïa un món a part, i que l'habitual era l'alternança entre comicis electoralment mobilitzats i comicis desmobilitzats. Precisament l'anàlisi del professor Marin ens revela l'indubtable interès d'aquest tipus d'eleccions cen-

satàries. Tal vegada, no hem acabat d'estudiar el perquè d'aquesta diversitat en les lluites electorals, quins aprenentatges polítics la Restauració havia heretat de la intensa politització viscuda durant el Sexenni, i com es transformaren els cacicats "naturals" en màquines al servei del reclutament clientelar del vot, la base sobre la qual el règim polític de la Restauració cercava l'estabilitat. Estic convençuda que a Catalunya no sovintejaren les peculiars piràmides caciquistes de poder que s'han descrit per a moltes províncies de la resta de l'Estat, i als cacics provincials, quan n'hi havia, no els resultava fàcil gestionar catorze districtes cada dos anys com hi havia a la demarcació barcelonina. A Catalunya, hi havia una densa societat civil i els interessos eren més plurals i per tant hi havia més confrontació. Per bé que estem davant d'una lluita entre elits dirigents, aquesta també posa al descobert l'heterogeneïtat d'interessos abans remarcada i ens apropa al funcionament real de la societat liberal i les formes de vinculació entre aquelles i els estrats socials marginats de la ciutadania.

En resum, les reflexions plantejades més amunt ens duen a preguntar-nos fins a quin punt l'estudi del cas de Sabadell podria ser exportable a la resta de Catalunya, i també en quina

mesura seria representatiu del tipus de clientelisme que funcionava en la vida política l'Espanya de la Restauració, de caire molt més rural i caracteritzada per una menor mobilització política en el seu conjunt. Si ens atenem al llençatge emprat per l'opinió pública de l'època, expressat en la publicística i en la premsa, el vocable "caciquisme" a la Catalunya urbana era identificat amb "feudalisme industrial", especialment quan hom feia referència al paternalisme social i econòmic practicat pels industrials a les fàbriques de riu i a les colònies industrials, probablement una ideologia no gaire allunyada de la que propugnava a l'època el catolicisme social. Igualment, hom entenia per caciquisme les trifulgues electorals, les conxorxes i les baixes passions que conduïen a un exercici "il·legítim" i "il·legal" del poder.

D'altra banda, el frau i la corrupció han estat ingredients recurrents en el decurs del llarg procés de conquesta del sufragi universal aquí i arreu d'Europa, especialment quan el sufragi era concebut com una funció que havien de desenvolupar els ciutadans productors, per raons de riquesa, i els capacitats intel·lectuals, i no tant en funció d'un dret vinculat a ciutadans políticament actius. Tampoc no podem negar que amb el temps la maquinària adminis-

trativa de l'Estat liberal contemporani es va anar perfeccionant de manera progressiva, i que la figura del *cesante*, tan espanyola i retratada en la literatura de Galdós o de Larra, també existia en altres models administratius, presumptament més avançats, com el nord-americà i el seu aparatós "*spoils system*". De la mateixa manera, em demano si el control polític desenvolupat pel diputat Pau Turull i Comadran, el realitzava un "cacic", aquell que en una situació teòrica ideal monopolitzava unilateralment el poder, o si estem simplement davant d'un gran notable, que necessàriament ha de compartir el poder, atès que aquest està distribuït entre diferents notabilitats i els seus respectius *networks* o xarxes clientelars. De fet, sempre he intentat escatir quina diferència hi havia entre la figura del cacic i la figura del notable o prohoms, i no he pogut aclarir-ne gaire les diferències. Un i altre coronaven la seva supremacia social amb càrrecs polítics; un i altre tenien influència en l'Administració central de l'Estat i si podien intentaven incidir en les decisions judicials; i ambdós complien el rol d'intermediaris entre el poder central i els poders locals. Fins a un cert punt, era lògic que el torn pacífic que establiren els partits dinàstics es materialitzés en la institucionalització d'aquelles pràctiques electorals que

garantissin un control del risc que comportava l'adulteració barroera del sufragi. Fou una lliçó apresada per l'experimentació d'etapes històriques anteriors, fonamentalment la que les elits feren durant el Sexenni. Tot l'entramat descansava, com ho palesa Manuel Marin, en la profunda por que es tenia del sufragi universal, de l'accés en definitiva de les masses a la competició electoral. Unes resistències que també veiem reflectides en els sistemes parlamentaris europeus que progressivament es van democratitzar en el decurs del darrer quart del segle XIX.

En el cas descrit pel professor Marin, hi podem observar una estructura de poder heretada que s'adaptà amb moltes dificultats a la seva transformació en una màquina clientelar proveïdora de vots, un fenomen que no ha estat prou destacat, al meu parer, per part de la historiografia espanyola de la Restauració. El perfeccionament de l'engranatge caciquista passà en bona mesura per l'articulació de les elits locals dins del sistema polític, cosa que comportà la seva supeditació a la conveniència de les elits partidistes de la Restauració i, en suma, a les exigències del funcionament sense traumes de l'alternança governamental. Naturalment en una doble direcció: les elits locals cercaven la satisfacció de les

seves demandes i interessos en els quals basaven el seu poder, i el "súmmum" era la seva promoció política fins arribar al govern central. L'estudi del professor Marin revela la incapacitat de Pau Turull, el representant "natural" del districte, per convertir-se en un veritable polític professional, però també, hi afegiria, de les grans dificultats que tingueren les elits catalanes per trobar acomodació dins del règim de la Restauració. En aquest sentit, és ben coneguda la pràctica inexistència de polítics catalans en els gabinets de la Restauració fins a l'any 1917 amb l'entrada de la Lliga. Davant d'aquesta "incompetència" estructural, derivada del recel al centralisme madrileny, i no tant a una manca de fe en el parlamentarisme liberal, hom invocava sovint la representació corporativa com la via políticament més efectiva d'inserció dins del sistema, o bé eren les mateixes corporacions professionals les que exercien directament una forta activitat de pressió sobre els governants.

Marin empra un innovador mètode explicatiu i interpretatiu basat en la història cultural de la política per analitzar el comportament del cacic, així com la seva mort simbòlica. De fet, aquesta s'esdevé quan s'esquerda el cacicat natural, cosa que es manifesta

en el sorgiment de competidors molt forts disposats a disputar-li la seva hegemonia, i sobretot quan s'evidencia que ja no és capaç de garantir l'ordre públic a Sabadell arran de les vagues de 1883. Segurament caldria analitzar l'evolució de les relacions econòmiques que aquest fabricant va mantenir amb els altres industrials, si continuava essent el seu "banquer" o, per contra, ja havien adquirit autonomia financera.

Al final del llibre, Marin reflexiona sobre la irrupció del catalanisme polític i es pregunta per què el caciquisme no fou un factor constitutiu del procés de (re)construcció nacional català. En realitat, recupera una visió força tradicional i regeneracionista del caciquisme que el fa culpable de la lenta creació d'una ciutadania política a Espanya. Una interpretació, al meu entendre, que no acaba de resoldre la contradicció que Gabriele Ranzato ja es va plantejar fa uns anys quan qualificava la burgesia sabadellenca com a hoste de l'Estat de la Restauració perquè estava disposada a renunciar al seu liberalisme polític a canvi de la protecció econòmica. Contradicció que s'agreuja quan intentem explicar-nos la compatibilitat entre un catalanisme amb vocació modernitzadora i una societat, com la contempla Marin, regida essencialment per vincles comuni-

taris i clientelars, propícia per a l'arrelament del caciquisme.

Des del meu punt de vista, aquest llibre excel·lent aporta diferents elements que l'autor no acaba d'integrar en la interpretació subjacent que ofereix, en bona part aplicable al conjunt espanyol i no tant a Catalunya, i que d'alguna manera es reflecteix en un títol massa ampli –probablement a causa d'exigències del mercat editorial francès– per explicar un contingut circumscrit a la dinàmica política del districte de Sabadell a final del segle XIX. A Catalunya, segons el meu parer, la progressiva articulació d'interessos de la seva densa i conflictiva societat civil acabà exigint una inserció radicalment diferent d'aquest territori dins del sistema polític de la Restauració. Seguint el fil de l'argument esgrimit, el caciquisme no seria tant un obstacle a la democratització del sistema polític liberal, tal com s'observa en el llibre, com una manifestació de l'actitud cínica dels ciutadans envers un Estat que veien culturalment llunyà, voraç amb la recaptació d'impostos i que reclutava soldats per a unes polítiques colonials que no comprenien ni desitjaven. La desafecció era generalitzada, no solament de les elits, sinó en primer lloc de les classes populars i, com es va constatar amb la conjuntura del Tanca-

ment de Caixes, molt significativament de les classes mitjanes. Un terreny certament adobat per al creixement de l'anarquisme, però també del catalanisme. Aquest moviment fou una barreja indestriable de regionalisme, autonomisme i regeneracionisme que fou capaç de situar la "qüestió catalana" en l'agenda política fins als nostres dies, precisament perquè no es conformava solament a gaudir de poder territorial perifèric, sinó que volia modernitzar l'Estat espanyol.

P.S. In Memoriam

Un cop lliurada la ressenya del darrer llibre de Manuel Marin, catedràtic de la Universitat du Havre (França), m'he assabentat de la seva trista pèrdua a causa d'una llarga malaltia. En aquesta ressenya, afirmo que amb el llibre culminava una etapa de recerca sobre el caciquisme i la vida política a Sabadell. Malauradament ha clos la seva pròpia vida, i malauradament ja no ens podrà oferir més resultats de la seva recerca com a historiador. En efecte, la tesi doctoral, llegida el 1990 i dirigida per Alain Milhou, la va centrar en l'anàlisi de les eleccions generals al districte de Sabadell durant el Sexenni Democràtic i la Restauració borbònica. D'aleshores ençà, Marin ha continuat aprofundint

en l'aprenentatge de la cultura cívica en la Catalunya de la Restauració, a partir tant de l'exploració de les formes de poder caciquistes, com de l'anàlisi dels símbols i rituals de la cultura republicana. L'evolució de la seva obra historiogràfica revela una progressió molt clara vers la història cultural de la política que està obrint nous horitzons de recerca a França, per bé que és poc coneguda a casa nostra. Indubtablement, la seva desaparició estronca la possibilitat, encara pendent, que la seva projecció, escassa fins avui, sigui una realitat en el nostre àmbit historiogràfic.

Gemma Rubí i Casals
Universitat Autònoma de Barcelona

- 1 A tall d'exemple, algunes contribucions anteriors en la mateixa línia de recerca: "Las prácticas caciquiles durante el sufragio censatario. Las elecciones de 1884 en Sabadell", *Revista de las Cortes Generales*, núm. 47 (1999), p. 198-211; i "El cacique protector", *Historia Social*, núm. 36 (2000), p. 21-34.
- 2 Remeto el lector, entre d'altres, als treballs de María Sierra sobre la família Ibarra de Sevilla, els de Rafael Zurita sobre el marquès de Bosch i la seva influència política a Alacant, o bé de Xosé Ramón Veiga sobre el comte de Pallares a Galícia.
- 3 Sobre les continuïtats i discontinuïtats en el control del poder local, vegeu, a tall d'exem-

ple, el treball conjunt d'Antonio Francisco CANALES, Xavier MARCET i jo mateixa "Formes i mecanismes de continuïtat del poder en l'espai local" a *Formes i relacions del poder local a l'època contemporània. II Congrés Internacional d'Història local de Catalunya*, Barcelona: L'Avenc, 1995, p. 87-116.

- 4 Gabriele RANZATO, *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el antiguo régimen y la modernidad*, Barcelona: Península, 1986.

Lluís Subirana,
Ramon Ribera Llobet: Sabadell, 1882-1957; obra sardanista,
Sabadell: Fundació Ars, 2007, 79 p.

La meua mare em va transmetre de ben petit l'amor que sentia per la sardana: *Les fulles seques* (Morera, 1909), *El saltiró de la cardina* (Bou, 1912), *La sardana de les monges* (Enric Morera, 1919), *Sota el Mas Ventós* (Jaume Bonaterra), *Girona aimada* (Bou, 1921), *Sabadell* (Joaquim Serra, 1955). Aquella dansa que té entre els seus protagonistes un instrument airós però sensible, amb un timbre fet de fusta de ginjoler i metall, que parla, que canta, que riu i que plora, i que admiren meravellats tots els músics forans la primera vegada que el senten: li diuen tenora. I el tible, i el flabioli, i la verra. No fou tanmateix fins molt tard, que la mare va saber que les sardanes, o moltes de les que coneixia, tenien lletra. En una llibreria que venia llibres en català d'estranger —devia ser l'Àmfora de Terrassa— va trobar un cançoner que en recollia algunes. I també així les vaig aprendre jo. També el pare, a la vinya, magencant, fent córrer els arpiots o esbardissant, fent el trago, sempre tenia a flor de llavi una o altra melodia: *La mare cantora* (Bou), *La Balanguera*, *Les flors de maig*; una havanera, un fragment de Cançó d'amor i de

guerra que li feia espurnejar els ulls, alguna corrandà:

Allí dalt de la muntanya

Si n'hi ha un gros ocellàs

Que amb el bec toca sardanes

I amb la cua el contrapàs

Cançons catalanes que ell havia après de jove al cor, o bé memoritzat del *Trobador català*, de *Terra i ànima*, etc. Vet ací la cultura popular transmesa oralment de pares a fills.

Joan Alsina i Giralt ha documentat les sardanes a Sabadell ja a principis del segle XVII, i no pas com un cas puntual o excepcional. Alsina explica com, en els processos a bruixes de 1619-1620, les acusades confessen: “ballàrem una dansa de les ordinàries de sardana, que acostumen a fer els pagesos”.

Tanmateix, alguns autors del segle XX, com ara Vicenç Bou i Geli (Torroella de Montgrí, 1885-1962, director i flabiolaire de la Cobla Els Montgrins i autor de prop de 100 sardanes —sortosament avui custodiades per Marta Grasset a Can Quintana, Centre Cultural de la Mediterrània, a Torruella mateix—), van restar durant dècades quasi a l'anonimat, malgrat l'enorme èxit que contemporàniament havien tingut. Les seves melodies senzilles i emotives, moltes de les quals nascudes a redós de la font dels Capellans del seu poble nadiu, van ser veritables *hits* de la

música popular, i cupletistes com Raquel Meller o Mercè Seròs cantaven sardanes seves.

I un dels autors de lletres cèlebres fou Ramon Ribera i Llobet, autor de *La Maria de les Trenes* (Saderra, 1952), *La llevantina* (Bou, 1949), etc. Persones com en Lluís Subirana, autor del llibre que avui presentem, amb la seva tenacitat investigadora, contribueixen a fer aflorar aquesta riquesa de personatges que ens han llegat un patrimoni de primera línia.

Quan vaig assumir la direcció de l'AHS, l'Arxiu tenia ja una llarga trajectòria de recollida d'arxius privats. Però hi predominaven els arxius de caire econòmic: arxius d'empreses tèxtils, sobretot. Dels pocs fons personals que hi havia, només el fons de Joan Oliver, *Pere Quart*, cedit per la seva filla Silvia Oliver l'any 1996 amb la col·laboració de la Fundació La Mirada, havia tingut algun ressò amb motiu del centenari de l'escriptor.

Un dels grans esforços de l'AHS al llarg d'aquests 10 anys ha estat precisament bregar per la diversificació a través de l'ingrés de nous fons de caire cultural i fer-los arribar als seus potencials investigadors. Així, en aquests anys han estat cedits a l'AHS, per citar-ne alguns, arxius de músics com Daniel Sanahuja i Capella —pianista i compositor—; l'Ar-

xiu de Josep Planas Argemí —cofundador i primer director de l'Orfeó de Sabadell—; l'arxiu d'Adolf Cabanè; l'arxiu de Pau Colomer i Oliver —industrial tèxtil, escriptor, membre fundador i president del Centre Català, primer president de l'Orfeó de Sabadell, membre de la Junta de la Unió Catalanista de Barcelona i ponent de les Bases de Manresa (cessió del Sr. Joan Colomer i Torrent, 2002)—; la Biblioteca del Grup de Teatre del Centre Parroquial Sant Vicenç —constituït per 920 obres de teatre (2003)—; bona part de l'arxiu de l'orquestra Fatxendes —de la mà del malaguanyat amic Joan Oller i Pons—, etc. I s'ha donat a conèixer l'obra d'Agustí Borguñó primer gràcies a les publicacions de Clivis Editorial, després amb els treballs d'Elisenda Vilarrúbias, els enregistraments del mestre Bernat Castillejos; l'obra de l'orquestra Fatxendes, també, a càrrec de Lluís Subirana i Jaume Nonell (i de l'Agrupació Banda de Música de Sabadell, que n'ha interpretat algunes partitures); la història de la Banda Municipal de Sabadell, a càrrec de Pep Mira, amb motiu del 150è aniversari i l'exposició organitzada pel MHS; el llibre que tenim avui a les mans... i treballs encara en curs sobre la història de la música a la ciutat.

En tots els casos, hi ha hagut una grata coincidència de factors: la consciència dels propietaris dels docu-

ments de la seva importància per a la història del país i la seva generositat a l'hora de confiar-los a l'Arxiu Històric de Sabadell. La voluntat de l'arxiu de la ciutat de participar en aquest procés de normalització cultural trencada per aquella guerra, posant en valor i fent aflorar tots aquests fons; i l'existència de pocs, malauradament pocs, però tenaços i inconformistes investigadors que han posat la seva vida professional i àdhuc el seu temps de lleure, és a dir, la vida sencera, al servei d'aquesta fita: demostrar el pes i la qualitat de l'obra d'homes i dones que han fet país i que han restat injustament a l'oblit.

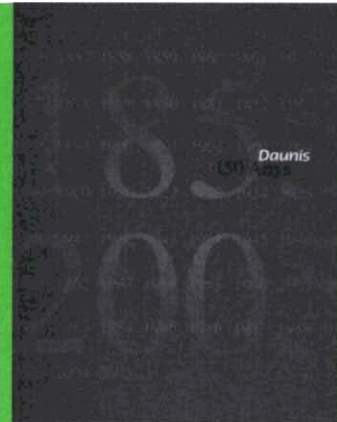
El cas de Ramon Ribera i Llobet n'és un cas paradigmàtic: la família va veure bé, de seguida que ho vam entaular, que el lloc on aquesta documentació es conservaria bé, tota junta i al servei de l'estudi del seu autor i la seva obra, era l'AHS. Nosaltres ho vam veure clar de seguida: Ramon Ribera i Llobet, impressor, actor, estudiós del teatre a Sabadell, autor de teatre i poeta, compositor de lletres d'algunes sardanes cèlebres. No podia trigar a aflorar-ne algun fruit, i vet ací un dels primers, però segurament no pas el darrer, que crec que suscitarà el fons: una aportació dedicada a la seva obra sardanista, de la mà d'un dels més grans coneixedors, i amb això defen-

sors, de la sardana: Lluís Subirana. El cert és que sense la cessió del fons de mans de la seva vídua, la Sra. Paulina Astals, i la família, a l'AHS, l'any 2001, aquest treball no hauria estat possible.

Tant de bo això serveixi per animar les noves generacions a realitzar treballs d'aquestes característiques, dins o fora de la universitat, que donin a conèixer aquest llegat. I als potencials possessors de documents, a fer-ne cessió als arxius. Es tracta de recuperar ni més ni menys que la nostra memòria històrica. Memòria històrica cultural, en paraules de Lluís Subirana, però memòria essencial del que fórem i del que volem ser, al cap i a la fi.

La meua felicitació a Lluís Subirana, per la feina feta que avui presentem, però també per la seva trajectòria.

Joan Comasòlivas i Font

Daunis: 150 anys,
[textos: Jordi Calvet i Puig; Jordi Bonal i Rovira],
[Sabadell : Daunis S.A.], DL 2005, 101 p.

La publicació de qualsevol llibre de commemoració s'ha d'iniciar amb una paraula: l'enhorabona. En aquest cas, però, caldria enumerar un seguit d'enhorabones, totes rellevants.

La primera és l'obligada, però no per això menys important. Enhorabona a una empresa que, nascuda d'un modest taller, celebra 150 anys, cosa que significa haver superat diverses crisis i haver-se adaptat a dos paradigmes tecnològics totalment diferenciats. L'enhorabona a Jordi Bonal i Roura, treballador de l'empresa d'ofici i historiador d'afició, per haver participat en la redacció del llibre. L'enhorabona a l'autor, Jordi Calvet i Puig, per haver redactat un llibre que serveixi tant de presentació de l'empresa com de difusió de la història empresarial del país –gran tasca que té el màxim impulsor en la figura de Francesc Cabana.

Finalment, i sobretot, l'enhorabona a la cinquena generació Daunis per la iniciativa de publicar el llibre, que vol dir deixar-se explicar part de la història de la família, per deixar-nos entrar a casa seva. També, i sobretot, per haver guardat i conservat durant 150 anys la documentació de la seva empresa.

El continent: la forma

El llibre està dividit en sis capítols; s'inicia amb un pròleg i una presentació als quals segueixen cinc grans blocs que delimiten quatre etapes marcades per les quatre generacions de la família Daunis (1855-1885, 1885-1929, 1929-1960 i 1960-2000) i un capítol final que mira al futur. El text és planer i entenedor, acompanyat d'un gran nombre d'imatges molt variades i il·lustradores d'allò que s'hi explica. S'hi insereixen mitja dotzena de requadres on s'explica el context històric del moment. Al final, a més d'incloure l'arbre genealògic de la família, s'hi poden llegir tots els textos en castellà en un format concentrat.

El text està dividit entre la part històrica (els quatre capítols primers) i una part orientada a la promoció de l'empresa (capítol 5 sobre projectes de futur). S'aconsegueix així una triple finalitat en un sol llibre: homenatjar la història de l'empresa, explicar alguns conceptes d'història econòmica rellevants en situar Daunis en el context del moment i tenir a mà un producte promocional de qualitat. El resultat s'aconsegueix sense que cap de les tres seccions quedi trepitjada per les altres. L'edició és de qualitat, ha estat feta amb molta cura, amb bon gust i el resultat és un llibre didàctic i amable de llegir.

El contingut: la història

Com en tants altres casos del procés d'industrialització català, ens trobem davant una història que comença quan un artesà es desplaça un bon centenar de quilòmetres en ple segle XIX per implantar un taller allí on la indústria floria. Llorenç Daunis i Cortada, nascut a Darnius i fill d'una nissaga de metal·listes (documentada des de 1705), emigra als vint-i-quatre anys a Sabadell i hi instal·la un taller de llauner. Som a l'any 1855. A remolc de la força d'arrossegament de la potent indústria llanera sabadellenca, Daunis fabricava estris auxiliars per a la indústria de fabricació de maquinària.

D'aquests inicis de l'empresa, crida l'atenció l'explicació del funcionament del taller, que permet entreveure la supervivència d'un sistema de producció artesà gremial, encara vigent i immers en el gran món de la indústria. Així, el llibre ens parla de l'*ofici* del Sr. Daunis, dels *aprenents* que tenia i del règim pactat de treball i de manteniment. La història de Daunis —una empresa d'una escala molt menor als grans vapors de la ciutat— ens trasllada a un estrat del sistema productiu sabadellenc poc present en els grans estudis d'història de l'empresa de Sabadell, el del taller, del mestre i de l'aprenent.

El taller viu el primer gran canvi tecnològic a finals del XIX, durant la

segona revolució industrial —que l'autor posa perfectament en context. La compra de maquinària anglesa l'any 1867 és una de les primeres mostres de la iniciativa de renovació tecnològica del seu fundador, iniciativa que tindrà continuïtat i que es veurà recompensada quan Joan Daunis Sallarès aconsegueix inventar i comercialitzar amb èxit una màquina de fabricació pròpia.

Aquest és un moment clau per a Daunis; heus aquí un exemple d'una petita empresa subsidiària, nascuda a l'emparrat de la gran mare de la indústria tèxtil, que obre el seu propi camí. El gran salt de Daunis es produeix gràcies a una patent per a un sector ben diferent: l'agricultura. Sovint oblidem la gran modernització que va patir aquest sector, ajudat per la mecanització. Una màquina ensulfatadora lleugera, d'ús individual, fàcil de manipular i de reparar serà el gran èxit de la casa Daunis, que li permetrà trobar el seu lloc propi al mercat; a partir d'aleshores, el taller s'obre sense complexos a altres sectors, aportant els seus coneixements en vàlvules, caldereria i tots els derivats de la indústria de la llauneria.

Ho diu l'autor amb molt d'encert: "Es tracta d'una generació que els seus representants més conspicus eren homes de taller, que també investigaven i treien patents"; aquest és un gran

mèrit que cal reconèixer als Daunis i probablement un dels factors clau del seu èxit al llarg dels anys.

Som en ple segle xx i Rafael Daunis i Pou, nét del fundador, aconseguí mantenir l'empresa en activitat malgrat la inestabilitat política i econòmica des dels anys 20 als 50 ben entrats. Per a una empresa petita qualsevol trasbals podia haver estat fatal, però Daunis i Pou continua empenyent la casa amb força, com ho demostra que una patent inscrita l'any 35 la posava en fabricació en plena postguerra. Durant els anys de restriccions, Daunis auxiliava, amb els seus coneixements de caldereria, metal·lúrgia i manteniment industrial, les grans empreses tèxtils que en alguns casos van haver de recuperar antigues màquines de vapor.

A partir dels anys 60 l'economia del país es refà, i l'expansió a altres sectors serà clau per al creixement de Daunis. És així com s'obren al sector de la construcció, de nou de forma auxiliar, amb les canonades, calefaccions i altres elements complementaris per a electrodomèstics. Aquesta etapa l'encapçalen Antoni Daunis Pujadas i la seva dona, Lillian Mulet, qui s'incorpora a les tasques de gestió i comercialització.

Cal destacar aquest sempre present interès per la innovació i la formació, que s'accentua a partir dels anys setanta, en

què Daunis fa d'instal·lador i distribuïdor de maquinària fabricada per altres empreses (Roca Radiadores o Legris entre d'altres). Daunis donava servei al client i es va preocupar tant de garantir-li que la maquinària que instal·lava era de bona fabricació, com de garantir al fabricant que la instal·lació de la seva màquina seria feta amb tot rigor. Aquesta doble relació amb client i proveïdor exigia una nova forma de treballar i, sobretot, una formació contínua dels seus treballadors. Citem de nou l'autor: "L'empresa Roca era conscient que els nous instal·ladors no tenien prou coneixements tècnics de manera que necessitava que el magatzem també es dedicés a assessorar i formar els instal·ladors de calefaccions". Allò que va funcionar per a la calefacció va donar idèntics bons resultats amb l'aire condicionat uns anys més tard.

I arribem a la cinquena generació, els germans Òscar i Eduard Daunis i Mulet, que són responsables de l'empresa a partir del darrer tombant de segle. L'un economista i l'altre enginyer, es complementen a la perfecció per fer donar un nou salt qualitatiu a l'empresa heretada. El risc que va prendre el seu pare en obrir-se a nous sectors com les calefaccions i els aires condicionats els ha donat un gran resultat. Tots dos sectors estan en plena expansió: han passat de ser considerats de luxe a ser

béns de primera necessitat; Daunis ja fa temps que hi treballa, té –de nou, com en temps del rebesavi Llorenç– l'"ofici" après, i es pot posicionar en una situació de privilegi en el sector.

Al llarg dels 150 anys es perfila un procés de naixement i creixement molt interessant: del primer període, assentat sòlidament en els coneixements de l'ofici de Daunis i Cortada, es va passar a una segona etapa d'innovació tecnològica, amb resultats molt positius per la màquina d'ensulfatar patentada i l'adaptació en els moments de crisi. Amb la recuperació econòmica s'obren nous mercats, principalment la construcció i els subministraments industrials, per fer finalment un salt qualitatiu definitiu que tanca el cercle; de nou la formació, el *know how*, permet a l'empresa dels germans Daunis i Mulet de situar-se en una posició còmoda i iniciar una nova etapa de creixement.

Daunis, que quan era taller tenia el mestre i algun aprenent, va viure més de cent anys amb ben pocs treballadors. Tan sols 77 des de 1935 a 2005. El 1946, en un moment ben crític, tan sols en tenia 5, per passar a una vintena escassa el 1986, que ja són 52 el 2005. Un creixement lent i sostingut, basat en una feina artesanal, l'adaptació als canvis de la indústria arrossegadora, la innovació i l'obertura a nous sectors emergent. És

un encert el detall de fer constar per escrit el nom de tots els que contribueixen a fer créixer una mica més l'empresa cada dia: els seus treballadors.

Per comentar

El llibre que tenim entre mans, *Daunis, 150 anys*, és d'una gran correcció i polidesa. Té una característica que el fa especialment atractiu: és didàctic i explica de forma clara la trajectòria històrica de 150 anys d'un taller convertit en empresa, amb una contextualització molt correcta. La història empresarial de Catalunya –feta de la suma de multitud de microhistòries com aquesta– ja pot celebrar 150 anys o més d'industrialització. Benvinguts aquests tipus de llibres de petites històries, que expliquen, també, història de Catalunya.

Tan sols faré esment d'alguns aspectes que m'han suscitat un especial interès, i que –si hi hagués una ocasió i vingués al cas– en faria motiu de tertúlia o intercanvi d'impressions amb l'autor.

Sobre l'estructura del llibre. El criteri de prendre les generacions com a punt de referència per explicar l'evolució de la casa no permet marcar amb claredat les etapes de l'empresa des d'un punt de vista empresarial; s'entén com un homenatge a la continuïtat familiar del negoci, i en un llibre d'a-

questes característiques és prou justificació. Tot i que és difícil explicar una història de 150 anys i deslligar-la de la línia que ens marca el temps, segurament la història de l'empresa Daunis permetria emprar altres criteris a l'hora d'estructurar el treball.

Sobre la documentació conservada. Per les fotografies del llibre s'entén que s'han conservat cartells, factures, pressupostos, fotografies, permisos d'obres, plànols, notes de diaris, llibres de comptes, correspondència, a més d'eines, màquines i estris diversos. Magnífic fons que esperem que tingui continuïtat. Té un especial interès la "llibreta de instrucció de treballs i preus de jeneros", un d'aquells documents amb els quals els historiadors de l'empresa xalen de valent.

Sobre el finançament de l'empresa. Només s'esmenta el finançament de Daunis en un moment, i per parlar-ne a la baixa; durant els anys 1920, l'excés d'alegria en la concessió de crèdit d'alguns bancs sabadellencs va estar a punt d'arrossegar-los a ells i a les empreses a la fallida. Saber si el finançament extern –o l'absència d'aquest finançament– va ser un fre o un esperó per a una empresa de les dimensions de Daunis afegiria algunes dades de qualitat a la controvèrsia –que fa més de cent anys que dura– sobre el paper de la nostra banca

industrial, i potser ens donaria alguna nova pista per entendre per què Catalunya té tan poca banca i tanta indústria, o per què la indústria catalana ha estat de petites dimensions en general.

La resposta intuïtiva –la que diu que l'empresa s'autofinançava– probablement sigui la correcta; intuïm, una vegada més, que la situació financera no permetia "comptar" amb ningú més que amb "els de casa", així queda marcada la mentalitat empresarial del país. Innovar, sí, però sense posar en perill el que ja s'ha aconseguit fins ara. La valoració del risc no la fa el financer, l'ha de fer el mateix empresari (potser és demanar-li massa?) i el resultat és l'esperat en molts casos: empresa familiar, adaptació generacional sovint traumàtica i escassa innovació, que en la majoria dels casos la condemna.

No és el cas de Daunis, que ha superat els variats reptes de 150 anys amb bona nota. Ho avalen cinc generacions d'empresa; el creixement ha estat lent però sòlid i constant, sense estridències.

Lenhorabona a tots ells, als autors del llibre i a tots els membres de la família Daunis. Cent cinquanta anys d'història són una magnífica carta de presentació.

Roser Galí i Izard

Josep Ache,
*Teatre Principal. Del Sabadell
 de les fàbriques al del futur*,
 Sabadell: Ajuntament de Sabadell,
 2006, 144 p.

Per tal de commemorar-ne la recent adquisició i recuperació, l'Ajuntament sabadellenc ha dedicat al Teatre Principal aquest llibre, profusament il·lustrat amb fotografies d'època i, sobretot, reproduccions d'interessants documents. Després d'una molt breu descripció del procés de restauració, el gruix del volum el constitueix la reconstrucció que Josep Ache fa de la història del teatre, el més vell de la ciutat i un exemplar típic dels locals que van proliferar arreu de Catalunya cap a mitjan segle XIX i van acabar fent de sales de cinema abans de caure, en molts casos, sota la piqueta de la demolició.

El teatre i el ball són les dues formes fonamentals del lleure vuitcentista i, alhora, les dues vies més eficaces d'imposició de l'hegemonia cultural burgesa damunt les altres classes socials. I aquestes noves funcions, l'un i l'altre les van assolir en estreta combinació (i gairebé sempre en conjunció amb una altra activitat que queda sempre oculta i la història de la qual serà molt difícil de fer mai: el joc) a través d'una també nova institució, centre de la sociabilitat bur-

gesa, el casino-teatre o teatre-casino. A partir del moment que la revolució liberal va posar terme al vell monopoli que la beneficència municipal mantenia damunt l'espectacle teatral, la burgesia catalana va apressar-se a organitzar-se localment, per al seu lleure, en societats promotores de balls i representacions teatrals i a construir els locals adients. La possessió de participacions en la seva propietat col·lectiva, amb el corresponent dret a un nombre determinat de llotges o seients, targetes d'invitació i altres coses semblants va esdevenir condició *sine qua non* d'estatus social burgès. Molt aviat, però, la demanda de lleure generada per les classes subalternes urbanes va suscitar una corresponent oferta d'aquestes mateixes activitats com a producte de consum i, doncs, la seva organització com a negocis en règim d'economia capitalista. El naixement del teatre-casino burgès, d'accés reservat als socis, va anar seguit gairebé immediatament del teatre i el saló de ball comercials i el procés així engegat no trigaria gaire tampoc a dissociar l'activitat teatral de la social en el si del casino burgès mateix i a fer entrar la primera dins l'òrbita del negoci capitalista.

Josep Ache ho sap molt bé, tot això, i així la seva història no és pas la mera narració de les vicissituds històriques del Principal, sinó una autèntica

història de la vida teatral (i cinematogràfica) sabadellenca, molt centrada, és clar, en la dels locals a ella dedicats, el Principal, en primer lloc, i els altres, però també contextualitzada en la història del lleure sabadellenc en general, inserida aquesta, al seu torn, en la de les transformacions de la dinàmica social de la ciutat. A més a més, Ache, bon coneixedor d'aquest passat local, és molt sensible a les especificats del cas sabadellenc dintre del procés històric general que he descrit més amunt i, en aquest sentit, els refinaments de la seva anàlisi constitueixen aportacions molt importants a una visió més decantada i enriquida de l'esmentat procés mateix. Trobo molt suggeridora, en particular, la seva caracterització com a "sistema" de les diverses varietats d'activitat teatral i associada al Sabadell vuitcentista i el que això ens indica, entre altres coses, sobre la mentalitat de la seva burgesia.

El llibre no està net de defectes, sobretot el d'una redacció una mica precipitada, o que en fa l'efecte, però Ache mateix els exposa amb una lucidesa i una honestetat ben insòlites i me n'estalvia la desagradable tasca a mi. De fet, l'únic que em deixa per dir és que, si de cas ha pecat d'alguna cosa, ha estat de rigor amb si mateix. El seu treball, dintre de la modèstia de les

seves dimensions, és, pel seu plantejament i la seva constant atenció al quadre històric general, un molt bon model de com s'ha d'escriure la història d'aquestes remarcables institucions ciutadanes.

Joan-Lluís Marfany

Laura Vicente,
Teresa Claramunt: pionera del feminismo obrerista anarquista.
Madrid. Fundación Anselmo Lorenzo. 2006, 306 p.

María Amalia Pradas Baena,
Teresa Claramunt. La "virgen roja" barcelonesa.
Barcelona. Virus editorial. 2006, 333 p.

Per mitjà d'aquestes biografies ambdues autores ens apropem detalladament a la procedència social i trajectòria vital de l'anarquista Teresa Claramunt. A més, a partir de l'anomenada "virgen roja barcelonesa" es pot resseguir la història social i de l'obrerisme que a partir de 1880 i des de Sabadell s'irradià a tot Catalunya i a la resta de la península ibèrica.

Per la seva part, la historiadora Laura Vicente ens demostra un profund coneixement —resultat d'anys de recerca— sobre la biografia de Teresa Claramunt, la qual cosa li permet formular una interessant interpretació historiogràfica del discurs obrerista i ensem feminista de Teresa Claramunt. Al meu parer, aquest darrer el justifica Laura Vicente a partir d'una anàlisi del context educacional, econòmic, laboral, polític i social de Sabadell. Aquesta anàlisi li permet establir els límits vigents amb què topava tota dona

d'extracció obrera: el model de domesticitat vigent basat en la relació entre el sexe i la intel·ligència, encara que en el cas de Teresa Claramunt l'autora ho atribueix a la competència per la incorporació de la dona i els infants al sistema fabril, amb la finalitat d'abaratir els salaris. Una condició d'inferioritat al meu parer també deguda a una construcció social procedent de la tradició catòlica de casa nostra en la qual es naturalitzen les desigualtats de gènere, com també les de les classes socials baixes.

Aquest és un dels punts forts de la biografia de Laura Vicente extret a partir de l'estudi de les condicions de l'existència de les famílies obreres del sistema fabril a Sabadell, en gran part deutora dels treballs que en aquesta direcció va dur a terme l'any 1989 Enriqueta Camps i Cura.

En el terreny de la lluita obrerista Laura Vicente fa aportacions rellevants com la de l'escàs protagonisme de Teresa Claramunt en la "vaga de les set setmanes" que tingué lloc a Sabadell l'any 1883. Aquest fet contrasta amb les afirmacions d'Andreu Castells, que li atribueix un paper de lideratge malgrat haver desaparegut de l'arxiu els lligalls documentals sobre aquest procés de vaga. Tanmateix, Teresa Claramunt —segons l'autora— participaria en la vaga modestament començant a partir de la fi d'aquesta en la

tasca publicista per la qual és més coneguda, però, com demostra Laura Vicente, sense participar, com se li atribuïa, en la pràctica de la tàctica emprada per l'anarquisme de la dècada de 1890 basada en "la propaganda pels fets".

Tot seguit és remarcable l'exhaustiva recerca de la relació sentimental lligada a la ideològica de Teresa Claramunt amb el seu primer marit, el lliurepensador Antoni Gurri, passant posteriorment per la d'un altre personatge de renom en l'anarquisme internacional com José López Montenegro, per finalment cloure amb la de Joan Babbiste Esteve, més conegut pel pseudònim de *Leopoldo Bonafulla*. Personatges que, tots, havien d'influir substancialment en la tasca propagandista i d'agitació social que amb Teresa Claramunt encetava la lluita per a l'emancipació de la dona com aleshores es començava a denominar en els medis anarquistes.

El llibre de Laura Vicente descriu minuciosament el períple repressiu, de desterraments i d'exili forçós, que Teresa Claramunt patí, especialment a partir del procés de Montjuïc i de la vaga general de 1901 i 1902. Les aportacions que es fan en aquests apartats converteixen el llibre en indispensable, concretament en els capítols VI i VII. Aleshores Teresa Claramunt resideix a Barcelona, però manté relació amb els ele-

ments més destacats de la Federació Obrera de Sabadell.

Per cloure, Laura Vicente aborda l'etapa de col·laboració i relació sentimental amb el polèmic periòdic de Barcelona *El Productor*, dirigit pel seu company sentimental de 1902-1907, Leopoldo Bonafulla, un periòdic propagandístic de les essències més radicals d'un anarquisme teòric, que els comportà no poques animadversions i del qual l'autora en dona compte àmpliament i documentadament.

La resta de la biografia de Teresa Claramunt, fins que es va morir l'any 1931, és la ja coneguda a través de Teresa Mañé o Frederica Montseny.

Així doncs, la Teresa Claramunt pionera del feminisme obrerista anarquista de la historiadora Laura Vicente és una obra que fa una contribució important a la història del moviment obrer català vinculat en gran part amb el de Sabadell, fins ara inèdit en aquest original enfocament, crec que força reeixit segons l'àmplia documentació que l'autora ha consultat com a suport de les seves tesis del discurs propagandístic de Teresa Claramunt.

Per la seva part, la biografia de Maria Amalia Pradas no té tant per objecte formular tesis innovadores envers el discurs de Teresa Claramunt. La seva biografia parteix del modest objectiu d'oferir al

lector una biografia al meu parer força correcta i resumida, i tot seguit donar pas al valuós recull d'escrits de Teresa Claramunt. Cal posar en relleu aquesta tasca que els historiadors sabran apreciar, atès que es tracta majoritàriament de textos dispersos en la premsa obrera, són sovint força difícils de localitzar.

Aconseguida aquesta fita, Maria Amalia Pradas deixa la porta oberta a les diferents interpretacions que el lector pot extreure a partir dels continguts que ella aplega de Teresa Claramunt amb molt bon criteri en diversos àmbits: anarquista, feminista, de caire social divers, d'actualitat, així com d'alguns dels textos que la protagonista biografiada escrigué en forma de contes infantils, o de les seves incursions en el camp del teatre anomenat aleshores d'"idees".

Tant Maria Amalia Pradas com la professora Teresa Abelló Güell —autora del pròleg— posen en relleu el caràcter precursor del feminisme anarquista de Teresa Claramunt, al llarg d'una molt ben estructura i sintètica primera part del llibre eminentment biogràfica.

En definitiva, dues obres que es complementen entre si i que aporten una merescuda i necessària aproximació envers una figura cabdal del moviment obrer català.

Eduard Masjuan Bracons

Eduard Masjuan,
Medis obrers i innovació cultural a Sabadell (1900-1936). L'altra aventura de la ciutat industrial,
Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2006. (Ciència i tècnica, 33).

Eduard Masjuan és doctor en història econòmica per la Universitat Autònoma de Barcelona i investigador adscrit al Centre d'Estudis Internacionals de la Universitat de Barcelona. Amb aquesta exhaustiva recerca –guanyadora de la IV beca Miquel Carreras– Eduard Masjuan ens apropa a la cultura obrera del Sabadell de principis del segle xx. Una realitat que sovint ha restat negligida, una realitat que, feble però tossuda, reprovada pel poder oficial polític i eclesiàstic i anhelada i defensada aferrissadament pels sectors obrers més inquietos, es manifestà de manera plural en molts àmbits de la cultura i el pensament.

Masjuan desglossa aquesta “altra aventura de la ciutat industrial” al llarg de vuit capítols: “Els precedents en la superació de la tradició i la cultura burgesa a Sabadell”, “La xarxa cultural alternativa al Sabadell de principis del segle xx”, “El declivi del moviment lliure pensador (1910-1915)”, “Espiritualisme i antimaterialisme (1918-1924)”, “Escola laica i foment cultural (1925-1931)”, “Cultura obrera i transformació social durant

la República i la Guerra Civil”, “La cultura obrera al rodal de Sabadell: un procés creatiu i evolutiu fins a 1939” i “De la dictadura espiritual al genocidi cultural”. Alhora incorpora una introducció i una conclusió final, com també un il·lustratiu apèndix documental –format per 34 pàgines– en què s'inclouen fotografies i reproduccions de manifestos, de confiscacions republicanes i de fitxes policials franquistes, programes de teatre, cartes i documents de diferents entitats i organitzacions. Per últim, cal destacar unes còpies de fonts hemerogràfiques i arxivístiques, un bon aparell bibliogràfic i un pràctic índex onomàstic.

L'estudi se centra “en les aportacions culturals que fan l'anarquisme, el cristianisme social i la teosofia en el llarg camí per a l'emancipació de la tradició catòlica a partir de l'establiment d'una cultura laica”, alhora que l'autor assenyala que els objectius d'aquesta cultura obrera són “aconseguir la llibertat absoluta de la consciència [...] l'emancipació de la consciència individual per mitjà d'una educació laica i racional que pot conduir a la desitjada cultura universal” i la consecució de la justícia social. Iniciatives innovadores de la classe obrera que cal situar en un marc institucional, empresarial i eclesiàstic profundament advers, en què una elit empresarial sabadellenca extraordinà-

riament immobiliària en els camps social i educatiu, encapçalada pel patrici Joan Sallarès i Pla, i un clergat sabadellenc tradicionalista, guiat per mossèn Fèlix Sardà i Salvany, s'aliaren “en una mateixa estratègia econòmica, cultural i política que es troben molt allunyades del liberalisme del seu temps”. Integristes de Sardà que “representa l'intent burgès de deslligar el progrés tècnic i econòmic del progrés cultural”, però sobretot “representà la resistència de l'Església catòlica a perdre el seu monopoli sobre la cultura, el pensament, l'educació i la seva influència política”.

L'autor analitza aquestes manifestacions culturals a través del teatre sociològic, l'escola integral i la premsa obrera. Mitjans que difondran idees tan avançades com el neomalthusianisme. Moviment que impulsà “la sexualitat lliure sense fecundació mitjançant la divulgació dels primers mètodes contraceptius”, així com “una nova moral sexual basada en la igualtat de sexes”. Postulats que en el camp poblacionista col·lidien frontalment amb els interessos materials d'industrials i de militars i, en el camp moral i ètic, amb els principis tradicionals de l'Església. Temàtica sexual que des dels medis obrers fou tractada amb especial interès tant des de la vessant mèdica com la sociològica i que fou objecte de divulgació mit-

jançant conferències, debats, obres de teatre i articles en els quals, per exemple, s'explicava i feia prevenció de la sífilis o es parlava dels preservatius (en les seves vessants contraceptiva i sanitària).

Un altre àmbit en què Eduard Masjuan posa especial èmfasi és la importància que aquests moviments donaren a la naturalesa –assistirem al naixement de l'excursionisme científic de Sabadell– i el “valor cultural del medi natural del rodal de Sabadell, i de la persistència en la pràctica d'una agricultura popular en el marc de la ciutat industrial [...]”. Natura que és valorada tant pel seu valor social com cultural, i que tindrà la plasmació pràctica en l'àmbit local en la importància (i defensa) donada al rodal de Sabadell. Rodal que serà lloc de trobades de tipus cultural, científic i de lleure (el 1912 tindrà lloc al Pla de l'Amor del bosc de Can Feu una festa esperantista amb la representació de l'obra *Misteri de dolor*, d'Adrià Gual, traduïda a l'esperanto amb prop de 5.000 persones); així com l'espai on els alumnes de l'escola d'en Joaquim Estruch –en temps de la dictadura de Primo de Rivera– aniran a fer classe els dijous a la tarda i on s'establiran mútues i casals teosòfics com el Refugi de la Serra d'en Camaró o la Granja Natura i El Jardí de l'Amistat de Llum de la Selva, i centres educatius –ja en el període de la guerra Civil– com La

Granja Camperola de Ca n'Argelaguet o l'escola La Salut. Equilibri amb la natura, via un treball humanitzat i un urbanisme respectuós i integrat amb el medi ambient, que ja preconitzava Marian Burguès el 1890 en ell seu treball *El siglo de Oro* i que, amb l'arribada de les concepcions naturistes, als anys vint, s'arribarà a la seva més profunda teorització.

Igual que a Barcelona i altres localitats, a Sabadell el moviment atenístic vindrà marcat i caracteritzat per l'autodidactisme i la manca de mitjans, especialment de recursos econòmics. Fet que provocà que “la continuïtat en el projecte de cultura popular i els distints relleus generacionals a Sabadell tenen la característica 'd'un tornar a començar permanent' i aquesta limitació impedirà tenir un referent per als estudiants i futurs dirigents polítics i sindicals locals”.

Tasca cultural doblement meritòria si tenim en compte que es realitza, “és clar, després d'acomplerta la jornada laboral i que dóna la mida de l'esforç i fe inquebrantable d'algunes persones de Sabadell en la creença que la cultura és el vehicle per al millorament i el progrés social”.

Masjuan destaca igualment la ingent tasca educativa i cultural engegada d'ençà de l'inici de la República i la feina duta a terme pel Consell d'Escola Nova Unificada (CENU) i pel regidor de

Cultura Salvador Sarrà i Serravinyals. Moment en què s'implanta la laïcitat a l'escola pública, es planifica i executa (fins on donà temps la Guerra Civil i la dictadura militar franquista) una xarxa d'escoles públiques que respon a les necessitats de la demanda real (un informe de la Comissió de Cultura elaborat just després de 15 dies de proclamada la República revelà un dèficit de 3.369 places) i es dota el sistema educatiu públic amb una nova pedagogia i amb uns recursos dels quals havia estat mancat secularment. Procés de canvi que s'aprofundirà encara més arran de l'esclat de la Guerra Civil amb l'Escola Nova. Escola en què es durà a terme, a més, una profunda renovació del professorat docent, així com la incorporació de la llengua catalana. Sistema educatiu i obra del CENU que Eduard Masjuan exposa que “es pretén que l'alumne quan ingressi a escola no n'hagi de sortir fins que no estigui format completament; d'acord amb les seves condicions naturals, la seva vocació i el seu temperament. [...] L'única jerarquia que es contempla és la moral, moral basada en la conducta i no amb el dogma”.

Serà, però, la jerarquia i la moral basades en la força dels cànons feixistes i el dogma catòlic més integrista les que s'imposaran arran del decantament de la Guerra Civil a favor dels militars que

s'alçaren contra la República i la democràcia. Adveniment del feixisme que –exposa Masjuan– suposà el genocidi de tota aquesta cultura, educació i valors alternatius que s'havien anat forjant des de finals del segle XIX en el si del moviment obrer i de la petita burgesia sabadellenca, així com la imposició de la “dictadura espiritual catòlica”.

Eduard Masjuan reflexiona, ja a tall de cloenda, que “com a tot conflicte resolt per la força, aquest ha deixat fins el nostre present, moltes involucions democràtiques, ingerències en la consciència individual i en la separació Església-Estat molt considerables”.

A *Medis obrers i innovació cultural a Sabadell (1900-1939)* trobarem la tasca cultural d'entitats i associacions com la Federació Obrera de Sabadell (FOS), el Cercle Republicà Federal, el Centre Líric Dramàtic (1898), l'Agrupació “Ibsen” de teatre sociològic (1905), Esperanta Semo, l’“Aplech” Esperanta Grupo, el petit teatre del cafè de Cal Quim, la Sociedad Excursionista Científica (1907), el Centre Excursionista del Vallès (1908), la secció sabadellenca de la lliga neomalthusiana, la Societat Coral Recreativa “El Ciervo”, el Centre d'Estudis Psicològics (1911), la Peña del Racó, l'Ateneu Cultural de Can Rull... Així com la tasca docent i formativa del Col·legi Modern Sabadellès (1901), l'Escola Integral (1906), la Institució

Pedagògica i la Institució Integral y Armònica (1913), la Escuela Moderna de la FOS (1915), les escoles protestants, el Colegio de Primera Enseñanza “Ramon Llull” / El Colegio del Porvenir (1922), l'Institut Pedagògic “Cultura y Solidaridad” (1926), l'Ateneu de Divulgació Social, el Col·legi Obrer, l'Escola Industrial... Una premsa obrera i de la petita burgesia com *La Protesta, El Trabajo, Regeneración* (Portavoz del verdadero cristianismo social en España) (1922), *Reivindicación, Acción Cultural, La Lucha* (Publicación Cristiana Social Anticlerical de Cultura Progresista y Regeneradora), *Sabadell Federal, Vertical, Luz al Pueblo...*

Trobarem d'una manera aprofundida la figura de Joaquim Estruch Simó, “paradigma de l'austeritat i conviccions utòpiques ideals molt properes al cristianisme primitiu”, però també hi trobem moltes altres figures, com les de l'artista, pensador i escriptor Marian Burguès; Fabián Palasí i Fidela Soler, directors de les reorganitzades escoles masculina i femenina de la Institució Libre de Enseñanza; el mestre particular Jaume Montblanch; la mestra protestant Susanna Marquès; el pedagog i filantrop Max Wembo; l'infatigable Bru Lladó “paradigma del revolucionari romàntic sempre disposat a ajudar els altres”; Edgardo Ricetti, mestre argentí anarquista; Ricard Fornells, educador i polític; Albà Rossell,

un dels precursors més destacats del naturisme social; Joan Montllor i Pujal, un dels impulsors de l'excursionisme local; l'escolapi Marc Lloró i Domènec Serdà i Simó, introductors de l'esperanto a Sabadell; Mateu Morral, pioner en la divulgació del neomalthusianisme a Sabadell i a l'estat; el teòsof Sadurní Torra Palà; el jove activista cultural Josep Torrella; el dirigent sindical Josep Rosas; Isidre Nadal Baqués, *Llum de la Selva*, precursor i patriarca del naturisme català...

Per acabar sols ens resta dir que estem davant d'una recerca exhaustiva, ben traçada, treballada i travada, que ens introdueix a la gran aventura que fou bastir una cultura obrera pròpia i independent de la cultura i dels valors oficials catòlics i burgesos. Una cultura amb proposicions com la defensa dels “drets humans, el respecte al medi ambient, el rebuig al racisme, les relacions personals i sentimentals no sexistes, o el refús a la guerra” que no poden sinó sorprendre'ns quan les trobem formulades a principis del segle XX. Excel·lent investigació que ens apropa, en suma, als anhels i esforços d'uns homes i dones empesos per un afany de superació –tant personal com col·lectiu– en tots els ordres, a la recerca i per a la consecució d'un món més humà, més just i més lliure.

Josep Abad i Sentís

La Lliga Regionalista de Sabadell o l'ocàs d'un partit (1931-1945)

JOSEP LLUÍS MARTÍN I BERBOIS

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Josep Lluís Martín i Berbois,
pròleg de Borja de Riquer,
*La Lliga Regionalista de Sabadell
o l'ocàs d'un partit, 1931-1945*,
Barcelona: Publicacions de l'Abadia
de Montserrat, 2008, 232 p.
(Textos i estudis de cultura catalana; 132)

El passat 7 d'abril es dugué a terme a Sabadell, Casal Pere Quart, la presentació del nou títol de l'historiador Josep Lluís Martín Berbois. La presentació anà a càrrec d'un convidat de luxe, ni més ni menys que el Sr. Borja de Riquer i Permanyer, i per bé que a l'acte hi devia haver una seixantena de persones, no s'entén l'absència quasi absoluta de mitjans de comunicació, locals o no. Perquè la història que Josep L. Martín hi reflecteix és, efectivament, una història local però no localista i, com diu el Sr. Borja de Riquer, aporta tot un munt de reflexions que en el seu moment són actualitat a la resta de Catalunya, Espanya i àdhuc Europa, al mateix temps que individualitza les singularitats de Sabadell. Borja de Riquer parteix de la base que la Lliga Regionalista va mantenir una hegemonia important en temps d'estabilitat social i quan les masses no podien votar. A partir de 1931, tanmateix, la nova democràcia i la irrupció de les masses a les urnes faran que el partit

intenti la seva reestructuració i, sobretot, aprengui a saber perdre. Però la Lliga té un líder molt fort, Francesc Cambó, i es fa la seva voluntat. Ningú s'atreveix a criticar-lo obertament i ha imposat una jerarquia que arrossega el partit a posicions que a voltes no convencen: suport a la monarquia fins al 14 d'abril. Malgrat haver maltractat tant el catalanisme, ningú li planta cara. Cambó té un comportament complex: Seco Serrano sosté que el 1922 Cambó refusa la proposta d'Alfons XIII de ser cap de govern i que deixi de ser el líder d'un partit català. Vuit anys després, amb una conjuntura en què Cambó podria haver estat l'home de transició, aquest vacil·la i quan ho intenta ja és massa tard: el 1931, dos mesos després del 14 d'abril, creant el Partido de Centro Constitucional. Cambó està massa vinculat a interessos excessivament conservadors i això li comportarà la pèrdua de l'hegemonia i haver de suportar que l'autonomia catalana estigui en mans de Macià. Estan a l'oposició en un règim a contracor i l'adaptació és només parcial, difícil i tardana. Crearan una secció femenina –perquè la dona ara té dret de vot–, organitzacions de joves, revistes, etc. Són les noves normes. Però renoven més l'estructura del partit que el discurs i el lideratge. Es planteja

rebaixar l'herència de Prat de la Riba per massa nacionalista. Tampoc no es renova gaire el personal polític: Francesc Cambó, Lluís Duran i Ventosa i tres o quatre més. És un partit poc democràtic, i li costa tornar a tenir la representativitat que havia tingut. Hi ha unes relacions difícils amb les dretes espanyoles: les d'ara són més antiautonomistes i anticatalanistes que mai. La coalició no és possible i les actituds són molt defensives. Encara que no sigui l'únic cas, l'oposició no construeix alternatives, sinó que simplement va a la contra: no, no i no. Això els manté en una situació vacil·lant. Amb les eleccions del 36, la Lliga s'alia amb coalicions anticatalanistes i antiautonomistes: alfonsins, CEDA, carlins. Més que res, perquè no guanyin les esquerres. A diferència del Partit Nacionalista Basc, que crea una opció pròpia, el Centre Nacionalista, la Lliga no s'hi atreueix. Només ho vol Unió Democràtica, però són massa petits. "Cal votar Lerroux, del Front Català d'Ordre". Diu Borja de Riquer que Josep Benet, en el seu llibre de memòries, planteja l'actitud de la Lliga des de la desfeta del febrer del 36 com un intent de desvincular-se de les dretes i pactar amb ERC i el govern de Companys. Però segons Borja de Riquer no es pot parlar d'aliança en cap moment.

Cambó, el 18 de juliol, escriu des de l'Adriàtic que una militarada seria un error. En canvi, defensa que les dretes han d'esperar el desgast de les esquerres en el poder. "Ens convé que es tirin endavant diferents projectes d'estatut: Aragó, Andalusia, València, País Basc, Catalunya. Així, les dretes hauran de canviar el seu discurs i deixaran de ser antiautonomistes". Il·lús? Ingenu? Els esdeveniments es desbordaran. El trencament que suposa el fracàs de la sublevació i el procés revolucionari, amb la persecució de bona part dels dirigents de la Lliga, farà que molts hagin d'optar. Molts, per fugir i refugiar-se, a França, per exemple. Cambó ordenarà donar suport a Franco: "Hem d'estar entre els qui guanyin la guerra". Però ningú preveia la durada que tindria, ni que Franco acabaria esdevenint un dictador amb un projecte de règim feixista. Això canvia definitivament les regles del joc: es trobaran entre els guanyadors socials però ni tan sols se'ls agrairan els serveis prestats. Alguns, fins i tot, seran processats. Políticament, quedaran reduïts al no res. Gayà diu, sobre Mallorca, "no era el que havíem desitjat", "només restava aguantar i callar". Dins el franquisme, no hi ha espai per al catalanisme, ni que sigui conservador. Alguns, pocs, faran de resistents culturals. Però de política

contra el règim, no en farà ningú. Trasl·lladar tots aquests mecanismes a Sabadell és un exercici interessant. Els grans problemes de fons, catalans i europeus, hi transcendeixen. A Sabadell hi ha una certa tradició de negociar, més que no pas a Terrassa, i això té el seu reflex: els fets, allà, són més sagnants. Hi ha, doncs, un model propi que explica que la classe dirigent sigui de la Lliga, mentre que a Terrassa eren salistes, monàrquics i anticatalanistes.

Després de Borja de Riquer, intervingué l'autor del llibre, Josep Lluís Martín, referint-se a Joan Llonch com un bon amic de Cambó, que a Sabadell executa cegament les seves ordres. Els resultats de les eleccions seran dolents i malgrat controlar grans sectors econòmics, les eleccions guanyades per les esquerres les paguen petits industrials. La secció juvenil que es crearà dins el partit desapareixerà durant la dictadura de Primo de Rivera. A partir del 9 de desembre de 1931, s'aprova el vot per a tothom. Aleshores hi ha pressa per fundar seccions femenines, ja que les dones constitueixen el 51% de la població. De fet, ens diu Josep Lluís Martín, Macià s'oposa al vot femení a les eleccions del Parlament de 1932, perquè el seu vot és conservador. Oficialment, perquè no hi ha un cens femení fidedigne i per altres raons. ERC

té dones molt actives i bones oradores que quedaran decebudes amb l'actitud de Macià. Però el 1933 sí que podran votar i si guanyen les dretes no serà precisament per això. A Sabadell hi ha personatges que fan política fora: per exemple, Joan Cirerer i Voltà, de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (patronal agrària), obertament enfrontat a Companys; o Mn. Lluís Carreras i Mas, que controla l'Església a Sabadell amb un perfil lligaire força explícit, fins al punt de recomanar que es voti el candidat Ferran Casablanca.

L'any 1936, el primer pis de les Voltes de ca l'Oliver (Casal Pere Quart) és la seu de la Lliga. El 1939, simptomàticament, ho serà de Falange. La situació per la qual passen els lligaires el 1936 és delicada. A alguns, els van a buscar a casa per llevar-los la vida, han d'escapar sovint amb ben pocs mitjans, i això fa comprensible el suport a Franco (vegeu, de Joan Pons Garlandí, "Un republicà enmig de faistes"). A Sabadell moren 8 lligaires, a d'altres se'ls col·lectivitza l'empresa. El 1939, els lligaires han de decidir què fan. Llonch se'n va a París a col·laborar amb l'Oficina de Propaganda pro franquista de Cambó. Joan Costa i Deu és encara un franquista més convençut. Finalment, Llonch tindrà problemes amb el govern de Burgos i haurà de deixar el seu lloc a

París, refugiant-se a San Esteban (Donostia). Se l'acusa d'haver subvencionat "La Ciutat". Escriu als amics i ningú li fa cas. Només l'excalde Esteve M. Relat, cap de FET i de las JONS, li farà l'aval per tornar. Però la tornada és un desencís: no hi ha premi. Els que entren a l'Ajuntament són gent que no havia tingut protagonisme anteriorment. Hi ha diverses posicions, alguns són franquistes, d'altres no n'estan gens convençuts. Fins al punt que el 1948 hi ha dos grups, el constituït pels més grans, que no hi volen saber res (Puig i Cadafalch, Ramon d'Abadal) i d'altres que sí: és el cas de Narcís de Carreras.

En síntesi, un bon treball d'investigació, que entra en la història local ben entesa, amb les seves singularitats i els seus entroncaments amb la història general del país, i que ofereix elements d'anàlisi de la situació política actual, per exemple de territoris com ara el País Basc i Catalunya, amb unes grans diferències que són, en gran part, fruit de la manera d'encarar aquell període, un dels més difícils de la nostra història.

Joan Comasòlivas i Font

JOSEP LLUÍS MARTÍN I BERBOIS

CARTES EN TEMPS DE GUERRA

EPÍSTOLARI ENTRE MIQUEL CARRERAS I COSTAJUSSÀ I
JOAN LLONCH I SALAS (1936-1938)

Josep Lluís Martín Berbois, *Cartes en temps de guerra: epistolari entre Miquel Carreras i Costajussà i Joan Llonch Salas (1936-1938)*, Barcelona: Ajuntament de Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach: Obra Social Caixa de Sabadell: Mediterrània, 2007, 133 p.

El passat 13 de setembre de 2007 es presentà, precisament a la sala Miquel Carreras del MHS i amb la presència de Lluís Monge i Presència, regidor de Cultura de l'Ajuntament de Sabadell (coeditor), Lluís Brunet i Berch, president de la Caixa de Sabadell, i Josep Llobet i Bach, director de la Fundació Bosch i Cardellach (coeditora), l'obra de Josep Lluís Martín consistent en la presentació d'un conjunt de cartes creuades entre Miquel Carreras i Costajussà i Joan Llonch i Salas custodiades a l'Arxiu de dita Fundació. Tant Joan Llonch com Miquel Carreras són dos personatges immensos i singulars de la ciutat i és una singularitat precisament el fet que mantinguessin una relació epistolar malgrat estar, en esclatar la guerra, en bàndols diferents i pensar, com pensaven, de manera ben diferent. O potser no tant.

Miquel Carreras i Costajussà. Nascut a Sabadell el 5 de febrer de 1905, llicenciat en Dret i en Filosofia i Lletres (1928), exercí d'advocat, filòsof, historia-

dor, filòleg i arxiver, entre d'altres. Miquel Carreras fou autor lúcid d'algunes obres que encara avui són profusament consultades com ara els *Elements d'història de Sabadell*, *Línies d'història ciutadana*, *La vida íntima de Sabadell* i el darrer i conegut llibre *Conceptes i dites de Martí Rialp*. La primera d'aquestes obres, reeditada en dues ocasions profusament il·lustrades, no ha estat encara superada com a obra de consulta general sobre la història de la ciutat des dels seus orígens fins a l'època contemporània a l'autor. Precisament, allò que demostra el malaguanyat potencial de Miquel Carreras és la seva extensa bibliografia, amb només 33 anys, i les nombrosíssimes aportacions a la premsa sabadellenca: desenes i desenes d'articles publicats al *Diari de Sabadell* des de 1917. El primer article el publicà als 11 anys, i a partir d'aleshores va començar a escriure i publicar sobre els temes més diversos: història, heràldica, etimologia, costums, personatges propers o que estaven molt presents en la vida cultural del moment... Als 14 anys publica el primer article a *La Veu de Catalunya*.

Anys després, les seves inquietuds el fan participar també de la vida pública, a través de publicacions com ara "De la nostra història docent", formant part del llibre *El problema de l'ensenyança Primària a Sabadell*, obra editada per la

Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Sabadell, o bé a través dels càrrecs públics que ostentà, com a arxiver local (1928), advocat assessor de la Caixa de Sabadell (1932) i professor de l'Escola d'Arts i Oficis (1933). En Josep Maria Benaül, a qui agraeixo molt sincerament una llarga dissertació sobre el tema que avui ens ocupa, em fa observar que si Miquel Carreras fou assessor de la Caixa fou tanmateix perquè així ho imposà l'alcalde republicà, aleshores en Salvador Ribé. Curiosament, la trajectòria de la Junta de la Caixa mostra una gran continuïtat en la seva composició, sense cap sospita d'esquerranisme (més aviat es tractava d'un grup de primoriveristes que van tenir la sort que Sabadell no seguís la trajectòria d'altres ciutats veïnes...). Deixem-ho aquí, tanmateix.

Després de Bosch i Cardellach, Miquel Carreras fou el primer arxiver pròpiament dit, en el sentit de l'esforç i la correcció metodològica emprada en les seves actuacions, malgrat que l'estat de l'Arxiu, quan ell l'entomà, era, amb l'atenuant d'algunes intervencions recents de mossèn Gabriel Clauselles, força caòtic. Encara es conserven a l'AHS nombrosos dels seus manuscrits amb registres de documentació notarial o de la batllia, així sí, amb una grafia a voltes difícil de

desxifrar. I moltíssimes fitxes sobre el nomenclàtor ciutadà, sobre toponímia, personatges i fets, etc. En Miquel Carreras coneixia 10 llengües, i això li permetia entendre molt bé els manuscrits, nodrir-se dels clàssics en les seves llengües originals (el grec, el llatí, l'àrab, l'hebreu, l'italià, el francès, l'alemany) i pronunciar conferències amb una extraordinària facilitat de paraula i rapidesa expositiva.

De tot aquest munt de dades, potser és fàcil de comprendre'n la seva genial capacitat i intel·ligència, fins al punt que Joan Oliver l'havia qualificat de l'"home més savi que ha donat Sabadell". Però són potser els seus valors morals i d'amor al país els que expliquen tant aquesta trajectòria fulminant de formació acadèmica i de producció intel·lectual, com el seu final tràgic. A l'hora que la guerra s'atansava, que demanava més i més homes, no va voler mantenir-se'n al marge malgrat les gestions de l'alcalde Moix i de Joan Mora, diputat al Parlament de Catalunya. Ni tan sols per restar a la rereguarda, al cos jurídic militar, on se li havia buscat un forat. És cert, i això a mi m'ha sorprès força, que sentia una gran atracció per la vida militar. Al meu parer, tanmateix, es tractava d'una atracció ingènua, teòrica, extreta del coneixement profund de la nostra història. I

també és cert que estava sincerament convençut de no valer més que qualsevol dels seus companys de batalla. "Si aquesta gent triomfa, mai més no podrem escriure en català", havia dit al seu amic Joan Sallarès i Castells.

"De fet, no tinc por. Tinc més aviat una gran pena per aquests minyons de 18 i 19 anys que vénen amb mi. [Sento una certa curiositat i penso que, si surto d'aquesta, hauré conquistat ben bé la vida, la vida elemental, el goig d'estar sota cobert, d'ésser una cosa entre altres. D'altra part, estic tan convençut que la vida d'ací és només un episodi i una preparació, que no temo un cas de desgràcia absoluta. L'únic que desitjaria, ara seria una bona ablució interior. És clar que hi ha altres possibilitats desagradables. No haig de pensar-hi.]"

Aquest fragment de la darrera carta de Miquel Carreras enviada des del front resumeix en certa manera el seu tarannà, la seva exquisida sensibilitat, la seva fe, el seu patriotisme, la seva intel·ligència, la seva humilitat, la seva inquietud davant de la vida. Del front, Miquel Carreras no en tornà. La seva mort, pel que sembla a mans dels mateixos republicans, que van interpretar malament el seu afany d'escriure fins i tot a primera línia de foc, el seu caràcter introvertit, etc., la fan, si és possible, encara més malaguanyada. El

centenari del seu naixement va ser una ocasió única per recordar-lo, i per reprendre les investigacions per conèixer amb pèls i senyals com es produí la seva mort, més o menys esbossada pels historiadors locals en diverses publicacions d'homenatge anteriors, o per conèixer millor com era aquest personatge, com és el cas que ens ocupa.

Joan Llonch i Salas, nascut el 9 de febrer de 1902 i mort el 14 de novembre de 1976, fou un burgès fill d'una família burgesa del carrer de Cervantes, d'una casa gran i confortable, una casa que durant la República fou col·lectivitzada per a ubicar-hi la conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Sabadell, amb Sarrà Serravinyals al capdavant. A diferència de gran part dels fabricants de la ciutat, deixeu-m'ho dir, ell era una persona molt culta, i hi ajudava la presència a casa seva d'una voluminosa biblioteca, una quantitat important d'obres d'art, diverses espècies d'animals, etc. Ideològicament, era un home de dretes. És així com, per exemple, quan el *Diari de Sabadell* fa un gir cap a l'esquerra gràcies a les aportacions de Trabal, Oliver, etc., ell fundarà *La Ciutat*. Però era un home molt obert de mires. Així, en esclatar la guerra, ell s'inclinà cap al bàndol franquista, però escriurà al *Diari de Sabadell*, el gener de 1936, una frase que ve a dir: ens hem vist

obligats, uns i altres, a prendre aliats contra natura. La seva obertura ideològica i la seva gran cultura expliquen el naixement, el juliol de 1924 (Carreras tenia 19 anys), dels coneguts *dillunsos* de can Llonch, en què participen homes d'idees convençudament esquerranes, com ara Joan Sallarès i Castells, Ricard Marlet i Saret, Joan Puig Pujol i també Carreras, que simpatitzava amb els republicans federals.

Els *dillunsos* de cal Llonch van marcar de totes totes els seus assidus assistents, però potser a ningú tant com a Joan Llonch i a Miquel Carreras. Joan Llonch ho explica en un article publicat a *Arraona* l'any 1976. Tenia molta relació amb homes de lletres i de les arts de la ciutat i de fora, i tenia "el delit i el desig de saber i estar al corrent de tot". I la guspira que féu encendre la flama dels dilluns fou la relació amb Miquel Carreras i Costajussà, home cultíssim, d'una vastíssima erudició, flor delicada humanament, que per fer eclòsió necessitava un clima especial de respecte i comprensió...

Per això, escriu també Llonch, "la proclamació de la República, i totes les incidències desgraciades que abocaren inevitablement al 18 de juliol, per ceguera i esperit revolt de tots, uns i altres, fou una altra prova de foc per a la continuació de les reunions d'uns

que, militant en camps oposats, creien que el diàleg i el respecte mutu eren més forts que les diferències doctrinals. Les planes de la premsa local, l'actuació dintre cada un dels nostres camps buscant la cohesió i procurant evitar el pitjor, foren en tots moments tinguts en compte, i l'amistat i la compenetració personal de tots nosaltres sobrevisqué abans, durant i després dels fets que ensangonaren Espanya, trencaren tantes vides i posaren cledes, cadenes i rètols prohibitius al pensar i obrar de cada u".

La Guerra Civil obligarà a prendre partit i Joan Llonch fugí davant del risc de perdre la vida. Amic de Cambó, anirà a França i treballarà al SIFNE, a París. El Servei d'Informació de la Frontera Nord-est era un servei d'espionatge franquista finançat per Francesc Cambó. Més tard, tornarà per Donosti i rebrà una denúncia per catalanista que el durà a ésser desterrat a Santisteban. Mort el seu pare i acabada la guerra, continuarà lligat a la Lliga diguem-ne subterrània i sobretot a Cambó. El suport puntual de Llonch a Franco s'ha d'entendre en el context en què es produeix el cop d'estat. A l'Arxiu Històric de Sabadell hi ha un document que data de 1943, firmat per ell i per Lluís Duran i Ventosa, que és una autèntica radiografia de la situació del país. I hi diu:

“de l’obra de l’actual govern no se’n pot dir el mateix [referint-se a una pre-sumpta bona fe de la Dictadura prioriverista]. El fet de produir-se després d’una lluita civil terrible i sagnant li lleva valor moral. I el fet de no haver sabut administrar amb justícia la victòria, senyalava el primer fracàs”. I “Franco resulta partícep directe de les fallides governamentals”. “Reconeguem, definitivament, que el miracle del ressorgiment nacional ha estat degut a dues virtuts particularíssimes: la riquesa de la terra –sòl i subsòl– i l’esforç abnegat i pacient de les falanx obreres. L’extremada diferenciació social avui existent no és menys que una inqualificable injustícia”. “En una població com la nostra, de seixanta-mil habitants, no arriben a cinquanta homes els que manen, disposen, suggereixen, fan i desfan [...]. Aquests elements actius, són fruit d’una exquisida selecció? NO”. “Tothom està, directament o indirecta, castigat [...]. La pau de la guerra civil encara no l’ha sentida ningú”. “Al triomf de les armes hi ha correspost, immediat, el triomf de la immoralitat [...]. Uns han anat directament i sense escrúpols, al diner. D’altres, s’han donat a la vida fàcil de fer sirgar al pròxim per a extreure’n profits quantiosos i exclusius”. “Ens trobem en una època estrident: temps de xaranga

militar, frenètic jazz-hot i eloqüència hiperbòlica en adjectivacions. A l’ombra hi ha remors de maledicció”.

I continua encara “avui, al fons del seu esperit, l’element social viu defraudat. La política present es redueix a fer prevaler privilegis tan sols en una classe –la dels poderosos en força o diner– i l’obrer es troba compel·lit a obeir en tot allò que el Sindicat mana, sabent que el sindicat és una ficció [...]”. Actualment, l’obrer passa per una penúria de càstig, i això en tots els ordres. Es sent isolat, junyit. Del símbol de les fletxes i el jou, només en sent el jou carregant-se-li les espatlles”. “Si l’aire és a l’home el que l’aigua al peix, podem dir que avui, en el clos nacional, es viu asfixiat”.

Llonch era aliadòfil i aspirava a una sortida monàrquica, i mai després de la guerra no obtindrà càrrecs ni tan sols al Gremi de Fabricants. Es quedarà, això sí, a la presidència del Banc de Sabadell (l’empresa familiar més aviat la durà el seu germà), i participarà molt activament a l’Acadèmia de Belles Arts i arribarà a ser-ne president. Morí aspirant a veure renèixer la Lliga, i el cert és que algun intent hi va haver (Figueres, Mollet i Vet, etc.).

El llibre que avui comentem té una gran singularitat: precisament, la del fet que dos homes que no pensaven

igual, però que estaven units per aquesta cultura de la conversa i del diàleg, continuïn mantenint el contacte, s’enyorin i enyorin aquells *dillunsos* en què puntualment es trobava una colla heterogènia de persones, no sempre les mateixes, per parlar de tot i de res. La importància de les biblioteques i dels arxius posats al servei de la societat. És un exercici de tarannà democràtic conseqüent, que ens porta a visualitzar i evidenciar com és d’important que els nostres fills adquireixin aquests valors per avançar cap a una societat en pau i evitar que es repeteixin situacions passades.

Recuperar aquest patrimoni documental i publicar-lo per a la història té per mi el gran valor que ofereix la recuperació d’unes fonts escrites en primera persona, que no aspiraven ni tan sols sospitaven que algun dia veurien la llum, i per tant des de la sinceritat que l’amistat fa planera. Però té un altre valor, que és de projecció a les generacions futures. Perquè si hi hagués més Joans Llonchs i més Miquels Carreras, d’altra manera es dirimirien els afers a la nostra societat. Sobretot, qualsevol temptació a la força de les armes restaria de totes totes bandejada com una solució indigna, com una no-solució. L’autèntica democràcia, i la conseqüent amb ella mateixa, és aquesta: la del

diàleg, la d'aquells *dillunsos* que la guerra i la mort de Miquel Carreras estroncaren. Vet ací el significat real que, per mi, té i ha de tenir el tan gastat, ja, concepte de recuperació de la memòria històrica.

[“Acabada la guerra civil, restituït el seu ordre, els llocs de les reunions dels dillunsos, el jardí a l'estiu, la biblioteca tot l'any, com refer la tertúlia, el cenacle, pels sobrevivents, si entre nosaltres hi hauria hagut, no converses, sinó el record silenciós dels absents per sempre? Fou la tràgica mort de Miquel Carreras que matà els dillunsos. Morí un home sabí i bo i una bella cosa”]

Joan Comasòlivas i Font

Sant Nicolau: 50 anys fent escola, Sabadell: Escola Sant Nicolau, 2005, 125 p.

Amb motiu de celebrar el 50è aniversari de la seva creació, l'escola Sant Nicolau de la nostra ciutat ha publicat un llibre commemoratiu: *Sant Nicolau, 50 anys fent escola*. És un treball efectuat conjuntament entre els professors i persones conexedores i properes a l'escola.

El primer capítol parla de la història, des de la fundació fins als nostres dies, en un relat cronològic (1955-2005), explicant la fundació dins el context de l'ensenyament a Catalunya en els anys cinquanta i l'evolució fins als nostres dies. Exposa l'aspecte desolador de l'ensenyament a la nostra ciutat després de la depuració franquista. Descriu la preocupació d'uns pares responsables, desitjosos de trobar una escola per als seus fills que estigués fonamentada en una pedagogia activa, mixta, sense separació de nois i noies i amb un esperit renovador i cristià. Setze famílies presidides pel Sr. Fèlix Colomer van decidir fundar l'escola que volien per als seus fills, amb l'assessorament de l'escola Betània de Barcelona. Primer va ser un jardí d'infància dirigit per la Sra. Laura Benesey, la qual amb el temps esdevindria un puntal imprescindible de l'escola. L'activitat escolar es

va iniciar en un local del carrer de les Tres Creus, 77 per gentilesa del Sr. Fèlix Colomer. L'èxit de l'experiència i l'entusiasme dels pares va permetre ampliar l'escola i al cap de poc temps la falta d'espai els obligà a traslladar-se a un local de la via de Massagué, 85. El 1958, es decidí firmar un contracte per dos anys amb l'escola Betània de Barcelona i es van acceptar els principis pedagògics d'aquesta institució, per la qual cosa l'escola passà a dir-se Betània-Sabadell, filial de l'Escuela Betània de Barcelona.

El mateix any, en un acte públic, l'escola va anunciar el seu projecte a la ciutat i el desig d'ampliar l'escolarització dels alumnes fins al nivell d'ingrés a la segona etapa. La manca d'espai i la matriculació creixent d'alumnes es va convertir en un problema. L'any 1960 el Sr. Josep Sampere va oferir la possibilitat de rehabilitar la seva casa pairal per fer-hi la nova escola amb el pagament d'un lloguer, al carrer de Turull cantonada carrer del Jardí. El nou local es va inaugurar el 9 d'octubre de 1960. L'any 1966 es va decidir independitzar-se, per una votació que fou molt ajustada, de Betània Barcelona i des d'aleshores l'escola va passar a anomenar-se Sant Nicolau. Seguiren temps de consolidació i, l'any 1967, es planteja la necessitat d'ampliar els estudis de Batxillerat per

completar així tot el cicle educatiu. Per a aquesta tasca es va fer càrrec de l'escola, com a directora, la Sra. Montserrat Miró, excel·lent professional i persona molt humana i gran coneixedora de la nostra ciutat.

Amb aquesta ampliació sorgiren novament problemes de manca d'espai, que es pogueren resoldre llogant l'any 1977 unes naus industrials situades molt a prop de l'escola, al carrer de Turull i al carrer de les Tres Creus. D'aquesta manera es consolidava la voluntat de la majoria de pares d'ubicar l'escola dins el nucli urbà de Sabadell, ja que en aquells anys es va plantejar la possibilitat de fer l'escola als afores de la ciutat, prop de Bellaterra.

Aquests locals s'han utilitzat durant 23 anys i han acollit 22 promocions d'alumnes, però el pla d'ordenació urbanística de la ciutat de Sabadell obligà l'escola a fer un nou plantejament, ja que la part de l'escola del carrer de les Tres Creus s'havia d'enderrocar. Per aquest motiu, s'amplià l'escola situada al carrer de Turull amb un edifici de nova construcció, cobrint totes les necessitats pedagògiques i d'espai. Les obres es pogueren inaugurar el dia 1 de desembre del 2001.

El segon capítol explica el projecte educatiu, basat en una bona formació tècnica i cultural, responsabilitzant l'a-

lumne en l'estima i respecte a la família i a la societat i també al seu entorn més proper, la seva ciutat i el seu país.

Els principis pedagògics es fonamenten en l'escola activa, cristiana i catalana i que pretén inculcar a tots els seus alumnes l'esforç, el treball, l'esperit de convivència i d'ajuda mútua. Tot això dut a terme amb l'estreta col·laboració d'un equip de treball compost per professors de diverses sensibilitats perquè l'alumne aprengui a valorar i discernir els diferents enfocaments d'una mateixa qüestió. La formació de l'alumnat es programa com una tasca unitària amb les seves famílies, els professors i els alumnes per obtenir que els nois i noies creixin amb una opinió pròpia per aconseguir ser persones lliures i responsables.

L'escola també s'ha adaptat a les noves necessitats pedagògiques i a les noves tecnologies educatives, però sense abandonar mai el foment de l'humanisme per conrear el pensament.

La música, la dansa, la psicomotricitat, les arts plàstiques, la informàtica i els esports, juntament amb les ciències socials i experimentals i l'estudi de diferents idiomes, integren el gruix fonamental dels temes de docència.

En un apartat del capítol es parla de l'ensenyament en català en plena dictadura franquista, que van iniciar

amb gran entusiasme i il·lusió els professors Ramon Bardés i Joan Blanquer. En la transició democràtica l'escola participa en diferents campanyes i congressos en defensa de la llengua. També col·labora amb Òmnium Cultural per obtenir una formació i reciclatge dels ensenyants que empraven el català a les escoles. Per aquest motiu l'escola oferí les seves aules, fora d'horari escolar, per impartir el català a tots els mestres de Sabadell.

Actualment consolidada la democràcia, l'escola es defineix com a escola catalana plenament integrada a la realitat de Catalunya.

En el mateix capítol es parla de la religió i de l'ètica com a element formatiu. L'any 1998, els nous Estatuts exposen aquesta voluntat en escriure que l'escola desitja: "Formar alumnes, estimulant la seva responsabilitat personal i social, el respecte als drets i les llibertats inherents a la dignitat de la persona, d'acord amb l'humanisme cristià que conforma les bases del pensament i cultura occidental".

El capítol tercer descriu les diferents tasques educatives i les complementàries que han de servir per obtenir la formació integral dels alumnes: sortides pedagògiques a l'estranger i intercanvis amb escoles estrangeres, així com sortides fora de Catalunya; sorti-

des a la natura; activitats teatrals des que entren a l'escola fins al final del batxillerat; celebració de Sant Jordi (diada considerada la festa major de l'escola); certàmens literaris per a totes les etapes; jornades culturals; conferències, concerts i, finalment, audicions musicals i moltes altres activitats.

Per finalitzar, el quart capítol, explica l'estructura de control pedagògic i humà perquè es puguin portar a terme els programes, mitjançant una junta que representa l'Agrupació Pedagògica Sant Nicolau, el Consell Escolar (format per membres de la Junta i professors), l'equip directiu i el claustre de professors.

També fa esment de l'Associació d'Antics Alumnes creada l'any 1996 i que edita la revista *Nova Estela*, feta amb el treball voluntari d'antics alumnes.

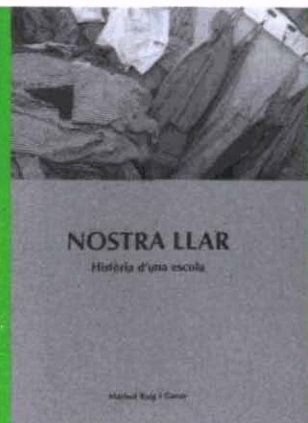
A la conclusió s'especifica que l'escola pertany a una agrupació de pares que acull uns mil alumnes i un col·lectiu de més de 50 professionals, amb una molt bona formació acadèmica i humana.

En l'epíleg, la directora actual, Margarida Vernet, parla del futur de l'escola i de les dificultats que comporta ensenyar en el món actual. Això exigeix poder oferir a l'alumnat uns valors, uns mètodes i unes estratègies que permetin afrontar situacions

diverses, incertes i complexes però sense abandonar el pòsit de tot el que s'ha fet fins ara.

És un llibre amb abundant material iconogràfic. Molt útil i interessant per a l'estudi de la història de l'ensenyament a Sabadell durant aquests últims 50 anys.

Núria Fortaner i Puig

Marisol Roig i Garay,
Nostra Llar: història d'una escola,
Sabadell: AMPA Nostra Llar: Ajuntament
de Sabadell, DL 2007, 64 p.

L'AMPA de l'escola Nostra Llar ja fa uns quants anys que es va proposar l'edició d'alguns materials referents a la història de l'escola, però després de la recollida d'algunes dades, bàsicament a partir de documents de l'Arxiu Històric de Sabadell, el projecte no es va continuar.

No va ser fins fa un parell d'anys que, amb motiu del canvi d'edifici de l'escola, l'AMPA es va replantejar el tema d'editar un llibre sobre la història de l'escola que permetés als nous alumnes i famílies conèixer, ni que fos succintament, les diferents etapes que l'escola havia recorregut des de la seva creació fins a l'actualitat.

Aquesta feina es va encarregar a la Marisol Roig, mare de l'escola i autora del llibre, que va acceptar l'encàrrec. Ha estat així com l'antic projecte ha arribat a port.

L'autora era molt conscient, ja abans de començar, que es tractava d'una feina difícil ja que els fons de l'escola eren molt minsos i el període (uns seixanta-set anys) molt llarg.

El camí de l'escola, des de la petitíssima acadèmia gairebé clandestina de l'any quaranta fins a l'actualitat, havia

estat llarg i complex: el creixement de l'escola durant els anys cinquanta i seixanta, l'adscripció de l'escola al Col·lectiu d'Escoles per a l'Escola Pública Catalana (CEPEPC), la creació de la cooperativa mixta de pares i mestres i el pas de l'escola a escola pública van ser processos llargs, no exempts de dificultats.

Plasmar tot això en un llibre, que es pretenia petit, no era una tasca fàcil. L'autora va optar, com ens aclareix en el pròleg, principalment per l'arxiu de la memòria.

És per això que la Marisol va plantejar el llibre sobretot a base d'entrevistes a persones relacionades amb l'escola: mestres i alumnes, que parlen del que recorden del seu pas per Nostra Llar.

Són un total de nou entrevistes que completen les dades recollides per l'autora en una tasca encomiable de recerca.

Ara bé, si tenim en compte que els mestres que han passat per l'escola s'acosten al centenar i el nombre dels alumnes està al voltant dels dos mil, nou entrevistes és una mostra molt petita que no pretén pas donar una visió global, ni fer cap "història" en majúscula. Com és evident, la tria de les persones per entrevistar va ser totalment aleatòria, haurien pogut ser unes altres i les visions segurament haurien estat diferents.

Cada entrevistat parla d'allò que recorda, ho fa amb tota la llibertat i l'autora ho recull tal qual, sense més. Aquest procediment dona amenitat al llibre i el fa proper.

Comença el llibre amb una aproximació als orígens de l'escola, amb el germans Vall, el Josep i la Valentina, els dos fundadors, i s'acaba pràcticament a l'actualitat, amb l'opinió dels darrers alumnes de sisè, abans d'estrenar el nou edifici.

Un capítol a part, i especialment interessant pel treball de recerca fet per l'autora, és la història dels diferents edificis on s'ha ubicat l'escola al llarg d'aquest temps: han estat set i se n'explica la història, els arquitectes, els antics propietaris...

Al final del llibre es ressenyen les fonts documentals i la bibliografia utilitzada.

Tal com va dir l'autora el dia de la presentació del llibre, aquest és un treball que de ben segur pot servir per si, de cara al futur, algú vol emprendre la tasca de fer una història exhaustiva de l'escola.

La història de Nostra Llar, com la de la majoria de les escoles del CEPEPC, explica la recuperació de la pedagogia innovadora, democràtica i en llengua catalana que va començar amb la República i es va interrompre brutal-

ment amb la dictadura. És bo que les famílies i els alumnes que en l'actualitat omplen aquests centres tinguin clar quin és el seu origen, la seva trajectòria, els seus principis. És bo recuperar la memòria històrica per entendre la situació actual.

Aquesta és la tasca que la Marisol, tot i no ser historiadora, ha fet generosament i amb molta dignitat per a l'escola on han anat els seus fills.

Donada la meua condició de mestre i exalumne de l'escola, és a dir, quasi tota una vida a Nostra Llar, vull donar públicament, i en nom de l'escola, les gràcies a l'autora per la feina feta.

Ton Creus

Xavier Rocas Gutiérrez,
"Marian Burguès: un terrisser de Sabadell a la Bisbal",
Estudis del Baix Empordà, 27 (2008),
p. 189-224.

El passat mes d'abril es presentà el número d'enguany de la publicació *Estudis del Baix Empordà*, que inclou un article sobre el terrisser sabadellenc Marian Burguès escrit per Xavier Rocas Gutiérrez, director del Terracotta Museu de la Bisbal d'Empordà. Des del seu lloc de treball, l'autor realitza i programa totes aquelles tasques relacionades amb la recuperació i conservació de la ceràmica bisbalenca, inclosa la recerca històrica en els fons documentals i hemerogràfics que poden aportar dades dels artesans i artistes que, en algun moment, desenvoluparen la seva activitat professional a la capital del Baix Empordà.

Marian Burguès: un terrisser de Sabadell a la Bisbal és fruit de l'estudi que es porta a terme des del museu de ceràmica per conèixer millor la producció i decoració dels càntirs modernistes i altres peces assimilades produïdes a principis del segle xx en diferents obradors ceràmics de la Bisbal. Burguès fou un dels oficials decoradors que participaren en aquesta activitat durant els anys en què s'establí a la ciutat, des de 1903 fins a 1911. Les dades que es tro-

ben en el treball de Xavier Rocas ajuden a completar la biografia del terrisser en aquest període que era, fins ara, el més desconegut de la trajectòria vital de l'artista sabadellenc: ell mateix dóna escasses referències del seu periple per la Bisbal i aquesta manca d'informació sobre l'etapa bisbalenca s'ha reflectit també, i d'una manera prou clamorosa, en totes les aproximacions biogràfiques realitzades fins avui sobre el personatge, on la llarga estada a la ciutat del Daró s'esmenta breument. S'ha d'agrair, doncs, aquesta aportació sobre la figura d'un dels artistes més destacats en la història moderna de la ceràmica catalana.

Marian Burguès Serra (1851-1932) fou, ens diu l'autor, un pioner que va saber fer el pas de la terrissa tradicional a la ceràmica d'autor considerada com a objecte d'art; una personalitat decisiva també per la influència del seu mestratge: Francesc Quer, Josep Aragay, o el mateix Josep Llorens Artigas, entre d'altres; pel seu paper de fundador d'una de les empreses més representatives en el món de la promoció de l'art, el Faiança Català; o per ser l'autor del primer assaig especialitzat sobre terrissa aparegut al nostre país, publicat el 1925 i titulat *Estudis de terrissa catalana*, un llibre que ha esdevingut de consulta obligada per a tots els investigadors posteriors.

Després d'un buidatge exhaustiu de la totalitat de les publicacions locals que es conserven de l'època, les dades trobades s'han organitzat en diversos apartats que, dins d'una visió més global del personatge, se centren en la seva producció bisbalenca i la seva aportació, com a ciutadà, a la intensa activitat cultural i política de l'època. Inclou un catàleg de les peces fetes durant aquest període, que s'haurà de completar en el futur, perquè l'autor reconeix les dificultats gairebé insuperables que es presenten en la replega i atribució personal de l'obra bisbalenca, majoritàriament terrissa tradicional, que sortí del taller de Burguès.

El pas de Burguès per la Bisbal no podia passar desapercebut per als elements més actius de la societat, intel·lectuals, industrials i artistes. Certament, ell no era dels "individus que encar que arribin a vells no han viscut may. Sempre han menjat, vestit y s'han manifestat a gust dels altres" (*L'Avenç de l'Empordà*, 19-10-1906). Ell creia que el ser humà tenia reconeguda la llibertat de pensar, però encara havia d'aconseguir la de manifestar el seu pensament i la d'obrar d'acord amb les seves creences ideològiques (*L'Avenç de l'Empordà*, 10-11-1906). Pensaments del nostre protagonista que, en una secció de *L'Avenç de l'Empordà* que porta aquest títol,

expressen la seva visió més crítica envers la societat, amarada d'una forta càrrega ideològica i fina ironia. Rocas assenyala que les "col·laboracions en els mitjans de comunicació locals li serveixen de tribuna d'opinió i d'intercanvi ideològic, i a nosaltres ens permeten apropar-nos a la seva particular manera d'entendre la vida i la societat, una visió certament crítica, marcadament obrera i llibertària". I també li serveixen per donar a conèixer les seves inquietuds sobre la situació de la creació ceràmica i les possibles solucions a la crisi, estancament i, fins i tot, retrocés que es patia en aquells moments. Però les seves visions de futur, com la creació d'una escola de terrissa artística i industrial, o l'organització d'un Congrés Català de Terrissers a la Bisbal, mai no foren considerades.

Les raons que motivaren la seva estada a la Bisbal i la tornada posterior a Sabadell queden encara poc clares. La personalitat i el compromís de Burguès no es corresponien totalment amb la ideologia dels sectors socials bisbalencs més progressistes. Tot i així, hi féu grans amics, com el fotògraf Emili Casas, amb qui va coincidir en el taller de ceràmica artística *La Renurfemán* i amb qui continuà mantenint relacions d'amistat, admiració i respecte professional. D'altra banda, la premsa local li féu un homenatge en el moment de la

seva mort i es destacaren les seves qualitats amb aquestes paraules "[...] Polemista aciençat i convincent, la seva paraula càlida, malgrat els seus molts anys, captivava l'auditoria que, atret pel seu verb vehement, sovint l'envoltava per a gaudir de les seves profitoses lliçons, ja fossin d'art, ja fossin sobre filosofia o bé sobre qüestions pràctiques de la vida social i política" (*L'Autonomista*, 15-12-1932).

En resum, l'article de Xavier Rocas destaca per la seva seriositat en el tractament de les notícies sobre el ceramista sabadellenc i per la qualitat de les informacions trobades per mitjà de la recerca pacient de dades en publicacions locals, que ens apropen als interessos i pensaments populars del primer terç del segle xx.

M. Teresa Solé